

เปลื้องปก: การเมืองเรื่องของปกแบบเรียนหน้าที่พลเมืองทศวรรษ 2550

ณัฏฐนัทธ์ เลี้ยวไพโรจน์*

(วันรับบทความ: 17 มิถุนายน 2562/ วันแก้ไขบทความ: 6 สิงหาคม 2562/ วันตอบรับบทความ: 6 สิงหาคม 2562)

บทคัดย่อ

บทความเรื่อง “เปลื้องปก : การเมืองเรื่องของปกแบบเรียนหน้าที่พลเมืองทศวรรษ 2550” นี้เป็นความพยายามชี้ให้เห็นถึงการให้ความสำคัญกับ “ภาพปก” แบบเรียนในฐานะตัวบทหนึ่งที่สำคัญไม่หยิ่งหย่อนไปกว่าข้อมูลเนื้อหาที่เป็นอักษรภายใน งานศึกษานี้ตั้งอยู่บนกรอบความคิดว่าด้วยเรื่อง “โวหารแห่งภาพ” ของโรลันด์ บาร์ตส์ ประกอบกับระเบียบวิธีของสำนักประวัติศาสตร์นิยมแนวใหม่เพื่อใช้ในการศึกษาภาพปกแบบเรียนในฐานะร่องรอยของสิ่งประดิษฐ์ทางวัฒนธรรมในช่วงเวลาหนึ่ง งานศึกษามุ่งเน้นการค้นหาคำความสัมพันธ์ระหว่างรหัสทางวัฒนธรรมที่ฝังแฝงในภาพปกแบบเรียนวิชาหน้าที่พลเมืองกับชุดอุดมการณ์รัฐที่ขบขันในช่วงต้นทศวรรษ 2550 ผลการศึกษาพบว่า ภาพปกแบบเรียนหน้าที่พลเมืองได้ส่งสารอันเป็นรหัสทางวัฒนธรรมที่สอดคล้องกับอุดมการณ์รัฐในเรื่องของสถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ คุณค่าของความเป็นไทยและการธำรงรักษาไว้ซึ่งระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข ภาพปกแบบเรียนจึงทำหน้าที่ในการผลิตซ้ำชุดอุดมการณ์ที่เคลือบแฝงไปด้วยการโฆษณาชวนเชื่อจากรัฐและเป็นเครื่องมืออเนกประสงค์ในการกล่อมเกลาชุดอุดมการณ์ที่รัฐพึงปรารถนาได้อย่างลึกซึ้งและซึมซาบโดยไม่รู้ตัว

คำสำคัญ : ปกแบบเรียน / หน้าที่พลเมือง / ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ / ประชาธิปไตย

* นักศึกษาปริญญาเอกหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต, วิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

Stripping the Cover: The Politics of the Thai Civics Textbook during 2007- 2016

Nutthanut Leawpiroj^{*}

(Received Date: June 17, 2019, Revised Date: August 6, 2019, Accepted Date: August 6, 2019)

Abstract

“Stripping the Cover: The Politics of the Thai Civics Textbook during 2007-2016” is an attempt to point out the significance of a “cover” of an textbook which is as important as the written content inside. This paper is based on the analytical approach of “the Rhetoric of the Images” by Roland Barthes with a “New Historicism” methodology as to study the textbook’s cover as an evidence of a cultural production at that time. The subject intends to discover the relationship between the encoded cultural values in the Thai civics textbooks and the national ideologies that the state promoted during the beginning of 2007 – 2016 decade. The result from this study has revealed that the Thai civics textbook’s covers have interpellated the cultural value that is consistent with the preserved state’s discursive ideologies of nation, religion, monarchy, Thainess, and the constitutional monarchy. The textbook’s cover is thus functioned as the reproduction of these ideologies and the masqueraded state’s propaganda. It is a devious political tool for the state’s discursive interpellation of these ideologies.

Keywords: Textbook’s cover / Thai Civics / Nation, Religion, Monarchy/ Democracy

^{*} Doctor Degree Student, College of Interdisciplinary Studies, Thammasat University.

บทนำ

งานการศึกษาที่พยายามลงไปสำรวจตรวจสอบความสัมพันธ์ระหว่างอุดมการณ์รัฐกับแบบเรียนที่ผ่านมานั้น แทบทั้งหมดคือการพุ่งเป้าไปที่ตัวบทที่เป็นเนื้อหาสาระหรือเป็นลายลักษณ์อักษรภายในแบบเรียนนั้น ทั้งนี้ไม่ว่าจะเป็นงานที่พยายามลงไปดูว่า “ชาติ” หรือ “ชาติไทย” คืออะไร อย่างงานที่นับว่าเป็นที่รู้จักและเป็นแม่แบบที่สำคัญให้กับงานศึกษาอุดมการณ์รัฐในแบบเรียนชิ้นอื่นๆ เวลาต่อมา คืองานของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ในบทความเรื่อง *ชาติไทยและเมืองไทยในแบบเรียนประถมศึกษา* (นิธิ, 2557) ที่เสนอว่า รัฐปลูกฝังให้พลเมืองรู้จักและเข้าใจความเป็นชาติไทยในฐานะที่เป็นสิ่งประดิษฐ์ทางวัฒนธรรมจากรัฐ โดยใช้กรอบความคิดแบบชุมชนจินตกรรม (Imagined Communities) ของเบเนดิกต์ แอนเดอร์สัน (Benedict Anderson) ด้วยการอุปมาที่ศักราชชาติไทยเป็นหมู่บ้านผ่านเรื่องเล่าที่เป็นตัวบทในแบบเรียนภาษาไทยระดับประถมศึกษา อย่างน้อยๆ งานชิ้นนี้ทำให้เราได้ทราบถึงความต้องการปลูกฝังอุดมการณ์หรือความปรารถนาบางประการจากรัฐที่จากกระทำผ่านเครื่องมือที่สำคัญคือ แบบเรียน ดังนั้นบทความชิ้นนี้จึงเป็นความพยายามขยับขยายพรมแดนการศึกษา “ตัวบท” ในแบบเรียนด้วยการลงไปสำรวจความหมายของตัวบทที่ปรากฏอยู่บน “ภาพปก” ของแบบเรียนที่ยังเป็นที่มองข้ามหรือเป็นช่องโหว่ของการศึกษาเรื่องอุดมการณ์รัฐในแบบเรียน ความน่าสนใจคือภาพปกดังกล่าวเป็น “ภาพจำแรก” ของนักเรียนที่หยิบจับหนังสือมากกว่าตัวบทที่เป็นเนื้อหาสาระภายใน บทความชิ้นนี้จึงพยายามจะไปสำรวจว่า ภาพจำแรกดังกล่าวฝังแฝงไปด้วยสัญลักษณ์หรือรหัสทางวัฒนธรรมใดบ้าง ด้วยการใช้กรอบความคิดเรื่อง “โวหารแห่งภาพ” (Rhetoric of the Images) ของโรลันด์ บาร์ตส์ (Roland Barthes) ในการปลดเปลื้องรหัสทางวัฒนธรรมดังกล่าว และวางสถานะการศึกษาภาพปกแบบเรียนในฐานะตัวบทหนึ่งและหลักฐานหรือร่องรอยที่เป็นผลผลิตทางวัฒนธรรมในยุคสมัยหนึ่งที่จะบอกเล่า สะท้อนรวมถึงอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นในช่วงเวลานั้นได้เป็นอย่างดี

ช่วงเวลาต้นทศวรรษ 2550 บรรยากาศทางสังคมไทยโดยเฉพาะบริบททางการเมืองคือบรรยากาศหลังการรัฐประหาร พ.ศ. 2549 โดยคณะปฏิรูปการปกครองในระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข (คปค.) ผลผลิตทางการศึกษาที่สำคัญคือ การเกิดหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 ที่เกิดขึ้นท่ามกลางบรรยากาศและสถานการณ์ทางสังคมไทยดังกล่าว บริบทแวดล้อมนี้จึงน่าจะมีความสัมพันธ์ต่อการกำหนดเป้าประสงค์ของผู้เรียนที่จะเป็นผู้ร่วมตระหนัก ชี้นำและปฏิบัติตามอุดมการณ์ของรัฐผ่านการกำหนดเนื้อหาสาระในหลักสูตรการเรียนได้ และวิชาที่มารองรับในประเด็นนี้อย่างโดยตรงที่สุดคือ วิชาหน้าที่พลเมือง ที่อยู่ภายใต้กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ในสาระการเรียนรู้ที่ 2 หน้าที่พลเมือง วัฒนธรรมและการดำเนินชีวิตในสังคม ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 ที่จะนำไปสู่การกำเนิดของแบบเรียนวิชาหน้าที่พลเมืองตามหลักสูตรนี้ครั้งแรกในปีพุทธศักราช 2552 บทความชิ้นนี้

จึงต้องการลงไปศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างอุดมการณ์รัฐในช่วงต้นทศวรรษที่ 2550 กับภาพปกของแบบเรียนหน้าที่พลเมือง ในช่วงเวลาเดียวกัน เพื่อจะปลดเปลื้องความหมายของภาพที่เต็มไปด้วยนัยยะทางการเมืองที่เกิดขึ้นในเวลานั้น

ภายใต้ภาวะวิกฤตทางการเมืองไทยหลังรัฐประหาร พ.ศ. 2549 โครงสร้างและอำนาจทางการเมืองเดิมได้ถูกทำลายโดยกลุ่มอำนาจใหม่ที่ขับเคลื่อนจากเบื้องล่างมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นการวิพากษ์วิจารณ์รัฐ หรือ สถาบันทางการเมือง ทว่า คงจะเป็นไปไม่ได้เลยหากผู้วิพากษ์วิจารณ์ไม่ได้มีความเข้าใจในความเป็นรัฐ หรือ ความหมายของสถาบันดังกล่าว โดยเฉพาะเหตุผลหรือข้ออ้างของการทำรัฐประหารปี 2549 ที่เป็นไปเพื่อธำรงรักษาไว้ซึ่งระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข เพื่อความเจริญก้าวหน้าของชาติ และเพื่อปราบปรามพวกฉ้อฉลหรือพวก “คนไม่ดี” ของประเทศ ซึ่งการกระทำดังกล่าวก็เป็นนัยอย่างหนึ่งที่สามารถอนุมานได้ว่าการกระทำของตนนั้น เป็นสิ่งที่ “ดี” แต่ ความชอบธรรมเหล่านี้ จะไม่สามารถสถาปนาขึ้นมาได้เลยหากไม่มีคำว่า “ดี” หรือ “ไม่ดี” มาเป็นมาตรฐานของการตัดสิน ดังจะเห็นได้ว่า ความดีและไม่ดีนั้น ได้ถูกผูกเข้ากับโครงสร้างและการอ้างความชอบธรรมทางการเมือง และ ความดีและไม่ดีนี้เอง ก็กลับกลายมาเป็นส่วนหนึ่งของอุดมการณ์ของรัฐเพื่อบรรจุไว้ซึ่งการธำรงรักษาโครงสร้างของสถาบันทางการเมืองภายในประเทศ

การสร้างความชอบธรรมนี้ กลับไม่ใช่เพียงเรื่องของเหตุและผล แต่เป็นการแอบอิงกับครรลองของความดีและความไม่ดี ที่ถูกบัญญัติไว้ในเชิงวัฒนธรรมเสียมากกว่า เป็น “ความดี-ความเลว” ที่ถูกตัดสินตามความรู้สึกที่เป็น ลักษณะของ “สามัญสำนึก” ที่ถูกประกอบสร้างจากสังคมจนกลายเป็นความ “ปกติธรรมดา” มากเสียกว่าการค้นหาความจริงตามเหตุผลและหลักฐานเชิงประจักษ์ การปลูกฝังความดี-ความเลวหรือสภาวะคู่ตรงข้ามนี้ให้อยู่ในสำนึกของพลเมืองอย่างเป็น “ปกติ” นี้เองที่เป็นตัวขับเคลื่อนและเป็นปัจจัยต่อการเปลี่ยนแปลงและสร้างความชอบธรรมให้เกิดขึ้นแก่คณะรัฐประหาร แม้การทำรัฐประหารจะขัดต่อความเป็นหลักการของประชาธิปไตยก็ตาม

บทความชิ้นนี้เล็งเห็นความยอกย้อนดังกล่าว และพยายามที่จะทำความเข้าใจปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น ซึ่งสุดท้ายแล้ว นำผู้เขียนบทความมาสู่ความสนใจใน “ปกแบบเรียน” หน้าที่พลเมืองของรัฐ ทั้งนี้เนื่องจากว่า แบบเรียนเหล่านี้ น่าจะเป็นตัวแปรสำคัญในการสร้างจินตภาพบางอย่างให้เกิดขึ้นกับ “พลเมือง” ของรัฐ โดยเฉพาะนักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายที่กำลังถูกป้อนเข้าสู่สังคม ดังนั้นหากต้องการจะทำความเข้าใจเบื้องหลังวิถีคิดและกลไกในการกล่อมเกล่อุดมการณ์ของรัฐแล้ว ก็คงจะหลีกเลี่ยงไม่ได้ ที่จะเข้ามาศึกษา ในตัวบทของแบบเรียนที่กำลังปลูกฝังนักเรียน เพื่อให้มาเป็นพลเมืองที่ “ดี” ของรัฐ และยืนยันความชอบธรรมในอุดมการณ์ของรัฐต่อไป ซึ่ง “ภาพบนปก” แบบเรียนเหล่านี้ เป็นเครื่องมือที่มีประสิทธิภาพเป็นอย่างยิ่งของรัฐ ในการสร้างความเป็น “ปกติธรรมดา” ให้แก่อุดมการณ์ของตน เนื่องจากการรับสารถูกรับในระดับฉับพลันหรือระดับจิตสำนึก

ซึ่งแตกต่างจากการอ่านเนื้อหาภายในเล่มที่ต้องการการอ่าน หรือการวิเคราะห์ ในระดับสำนัก “ปก” ได้ผลิตซ้ำและตอกย้ำความจริงแท้ของอุดมการณ์รัฐ ได้อย่างแยบยลเฉกเช่น ใบโฆษณาชวนเชื่อที่ไม่ต้องการให้อ่าน แต่ต้องการให้การมองเพื่อซึมซับเข้าไปอย่างไม่รู้สึกตัวนั่นเอง

เพื่อพิสูจน์ข้อเสนอนี้ บทความนี้จะแสดงให้เห็นถึงความเชื่อมโยงในการผูกขาดทางความรู้ผ่านสถาบันการศึกษาหรือโรงเรียน การผูกขาดความรู้ในแบบเรียนโดยสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ เพื่อให้เห็นบริบทแวดล้อม ที่ปกหนังสือเรียนถูกออกแบบขึ้นเพื่อตอบสนองต่ออุดมการณ์ของรัฐ ซึ่งสถาบันเหล่านี้เป็นผู้ธำรงรักษาไว้ในเชิงรูปธรรม ทั้งนี้จะศึกษาผ่านภาพปกของแบบเรียนที่ประกอบไปด้วย แบบเรียนจากสำนักพิมพ์ของรัฐ 1 เล่ม คือของสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ และสำนักพิมพ์เอกชนอีกเป็นจำนวน 5 เล่ม รวมทั้งหมด 6 เล่ม

ทบทวนกรอบแนวคิดที่ใช้ในการศึกษาวิเคราะห์

บทความชิ้นนี้ใช้ระเบียบวิธีที่วางอยู่บนกรอบคิดแบบประวัติศาสตร์นิยมแนวใหม่ (New Historicism) ในการวิเคราะห์ตัวบทที่เป็นผลผลิตทางวัฒนธรรม และถูกนำมาใช้เป็นตัวแทนการเล่าสะท้อนสถานะทางสังคม และสำนักที่เกื้อหนุนหรือเปลี่ยนไปในแต่ละช่วงเวลา (Veaser, 1989, pp. 231-242) โดยศึกษาการผลิตซ้ำและการกล่อมเกล่อุดมการณ์ของรัฐ ผ่านหน้าปกแบบเรียนหน้าที่พลเมืองในช่วงทศวรรษที่ 2550 และเพื่อทำความเข้าใจปกแบบเรียนเหล่านี้ แนวคิดการวิเคราะห์สัญลักษณ์ภายในภาพ ของ โรลันด์ บาร์ตส์ (Roland Barthes) จะถูกนำมาเป็นกรอบวิเคราะห์หลักในการศึกษา เพราะสามารถนำมาปลดปล่อย “การเมืองภายใต้ภาพ” ที่เป็นผลผลิตทางวัฒนธรรมเหล่านี้ได้ดีที่สุด

แนวคิดโวหารแห่งภาพ (“Rhetoric of the Image”) ของโรลันด์ บาร์ตส์ (Roland Barthes) ได้วิเคราะห์ระบบสัญลักษณ์การสื่อความผ่านการใช้อาภรณ์ โดยมิตัวอย่างเป็นการวิเคราะห์ภาพโฆษณาเส้นพาสต้ายี่ห้อ “Panzani” ซึ่งบาร์ตส์ ได้แบ่งระบบการทำงานเชิงสัญลักษณ์ของภาพ เอาไว้เป็น 3 ประการ: 1. The Linguistic Message 2. The Denoted Message และ 3. The Rhetoric of the Image (Connotation) (Barthes, 1977, pp.32-51) โดยอาจสรุปพอสังเขปได้ดังต่อไปนี้

1. The Linguistic Message คือ การทำงานของตัวหนังสือ หรือ คำบรรยายประกอบภาพ ไม่ว่าจะเป็นชื่อหนังสือ ชื่อหนังสือ สโลแกน หรือ คำบรรยายก็ตาม ซึ่งการใช้ตัวหนังสือจะช่วยให้การสร้างกรอบหรือกำหนดทิศทางรวมไปถึงควบคุมการตีความของภาพนั้นๆ ตามการรับรู้และประสบการณ์ของผู้รับสาร

2. The Denoted Message คือ การสื่อความของภาพแต่ละภาพในฐานะที่เป็นองค์ประกอบขององค์ภาพทั้งหมด ซึ่งในกรณีนี้คือ “ภาพถ่าย” บาร์ตส์มองว่า ภาพถ่าย คือ การสื่อความแบบ

สัญรูป (Icon) หรือ การที่สัญรูป คือ สิ่งที่ถูกอ้างอิง ทว่า บาร์ตส์ กล่าวว่า ภาพถ่ายคือการหยิบความหมายของแหล่งอ้างอิงนั้นออกจากบริบท มาสู่บริบทใหม่ที่ตัดขาดจากตำแหน่งแห่งที่และเวลา ธรรมชาติที่สัญรูป ปรากฏอยู่ ภาพเหล่านี้จึงมักถูกรับรู้โดยผู้อ่าน ที่มีความหมายไปในทาง “อุดมคติ” (utopian) และเป็นสิ่งที่ทำให้ผู้มองภาพอาจคาดเดาไปเองว่า สิ่งที่เป็นอุดมคติในภาพ คือ สิ่งที่เป็นมาอยู่แล้วตามธรรมดาสามัญ (having-been-there)

3. The Rhetoric of the Image (Connotation) หากแปลอย่างตรงตัวก็คือ “โวหาร” ของภาพที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อสื่อความหมายแฝงของภาพ บาร์ตส์กล่าวว่า การอ่านภาพนั้นคือการรับรู้โวหารของมัน ซึ่งโวหารเปรียบได้กับ ประโยคทางภาษา ที่ก่อปรขึ้นจาก “องค์ประกอบ” ต่างๆ ภายในภาพ ไม่ว่าจะเป็นตัวหนังสือหรือส่วนประกอบต่างๆ ซึ่งการถ่ายทอดความ “สัมพันธ์” เหล่านี้เอง เป็นสิ่งที่ทำให้เกิดรูปประโยค ซึ่งรูปประโยคนี้คือ “ความหมายแฝง” ที่จะถูกถ่ายทอดไปสู่ผู้อ่านภาพ ทว่า บาร์ตส์ยังมองว่าองค์ประกอบของภาพนี้ ไม่ว่าจะเป็นถูกจัดวางขึ้นทั้งอย่างจงใจหรือไม่จงใจก็ตาม มักจะสร้างขึ้นเพื่อเป็นสื่อเผยแพร่ “อุดมการณ์” (ideology) ของผู้ผลิต และหากอ้างอิงจากความเป็นภาพถ่ายที่มีความเป็นอุดมคติ ดังในข้อ 2 แล้ว เราจะเห็นได้ว่า การสร้างโวหารของภาพภาพหนึ่ง สามารถเป็นเครื่องมือทางการเมืองได้เช่นกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความหมายของภาพ ขึ้นอยู่กับความรู้ทางวัฒนธรรมที่ติดตัวมาอยู่ก่อนแล้วของผู้ตีความ (a priori)

ในวิถีคิดของบาร์ตส์จะสังเกตเห็นได้ว่า เป็นการนำเอาแนวคิดโครงสร้างนิยมทางสัญวิทยาของทั้งเฟอร์ดินองด์ เดอ โซซูร์ (Ferdinand de Saussure) และชาร์ลส์ แซนเดอร์ส เพียร์ส (Charles Sanders Peirce) นำมาขยายความต่ออีกทีหนึ่ง โดยบาร์ตส์ นอกจากการอ้างอิงถึงระบบการสื่อความหมายแบบ ตัวหมาย (signifier) และตัวหมายถึง (signified) แล้วเขายังนำแนวคิดเรื่องคู่ตรงข้ามหรือ binary opposition ในการสร้างความหมายของสาร อีกด้วย (Saussure, 1960, pp.65 - 67) เช่น ในนัยยะของอุดมคติที่ถูกถ่ายทอดผ่านโวหารของการสื่อภาพนี้ จะเป็นการชี้ไปถึงสิ่งที่ดีกว่า หรือมีอยู่โดยตนเอง ในขณะที่หากสิ่งที่ปรากฏอยู่ไม่มีหรือไม่ได้เป็น ก็จะเป็นการเป็นปรปักษ์ในทันที ก่อนที่จะมีการตีความเสียอีก (a priori) ซึ่งความหมายโดยนัยของมันนั้นขึ้นอยู่กับทำให้ความหมายในเชิงวัฒนธรรมในแต่ละช่วงเวลา สิ่งเหล่านี้ไม่สามารถแยกขาดออกจากกันได้แต่ถูกผูกเข้ากับการรับรู้และอ่านความไปโดยอัตโนมัติ (Barry, 2002, pp. 39-41)

นอกจากนี้บาร์ตส์ได้นำกรอบคิดว่าด้วยเรื่อง ความสัมพันธ์ระหว่างสัญรูปกับการอ้างอิงถึงตัววัตถุจริง ของ เพียร์ส มาใช้ในการทำความเข้าใจภาพถ่ายของเขา โดยเฉพาะสัญรูปประเภท icon หรือสัญรูปซึ่งเป็นการสื่อความที่ตรงไปตรงมาว่าสัญรูป เป็นภาพแทนของจุดอ้างอิง (Peirce, 2001, p.84) ทว่าบาร์ตส์ นำมาวิพากษ์เพื่อเติมเต็มลักษณะและนัยยะของมัน ดังจะเห็นได้ในประเด็น “The Denoted Message” ที่ว่าด้วยนัยยะซ่อนเร้นภายใต้ภาพถ่ายนั้น

โลกของหนังสือแบบเรียนในรัฐราชการ

อิทธิพลของศาสตร์สมัยใหม่ที่เกิดขึ้นในยุค Enlightenment มีอิทธิพลผูกขาดอำนาจของ “ความรู้” สามารถกำหนดขอบเขตพรมแดนและการแบ่งแยกพื้นที่ของความรู้ – สารระออกจากสิ่งที่ไม่ควรรู้-ไร้สาระออกจากกันได้ซึ่งเป็นสำนึกร่วมหนึ่งของสภาวะความเป็นสมัยใหม่ (modernity) โดยเป็นสิ่งประดิษฐ์สร้างที่ตามมาจากการเกิดขึ้นและดำรงอยู่ของรัฐประชาชาติ เพื่อรักษาความมั่นคงของรัฐ จึงต้องสร้างและปลูกฝังอุดมการณ์ให้แก่พลเมือง ผ่านสิ่งที่ Bourdieu เรียกว่า “สนามทางการ” (Bureaucratic Field) (Bourdieu, 1999) และเทคโนโลยีในการควบคุม เช่น การลงโทษผู้เห็นต่าง โดยการทำให้รู้สึกแปลกแยก (Foucault, 1975, pp.20 - 21) ซึ่งหนึ่งในพื้นที่ที่แทบทุกคนที่เป็นพลเมืองของรัฐหนึ่ง ๆ จะปฏิเสธไปไม่ได้คือโรงเรียนที่เทคโนโลยีไม่ว่าจะเป็นการปลูกฝังจากทั้งทางตรงผ่านกฎระเบียบหรือทางอ้อมผ่านอุดมการณ์นั้นเกิดขึ้น (Althusser, 2014, pp. 81-82)

หนังสือเรียนจึงเป็นเครื่องมือที่นำไปสู่ความรู้ ความถูกต้องและการพยายามสร้าง รวมถึงผูกขาดคำตอบเดียว ความจริงเดียวที่เป็นความจริงสัมบูรณ์ (Absolute Truth) ที่มีฐานความคิดทางวิทยาศาสตร์จึงกลายเป็นคำตอบสุดท้ายหรือทางออกสุดท้าย (Final Solution) ซึ่งการสถาปนาองค์ความรู้หรือความจริงสัมบูรณ์โดยรัฐนั้นปรากฏขึ้นผ่านการผูกขาด “เรื่องเล่ากระแสหลัก” (Metanarrative) ในแบบเรียนทางการ ความเข้มแข็งของความจริงดังกล่าวจึงขึ้นอยู่กับประสิทธิภาพในการ “กำจัด” หรือ “จำกัด” อุดมการณ์หรือพื้นที่ในการแสดงออกของคนกลุ่มอื่น เพื่อธำรงไว้ซึ่งอุดมการณ์กระแสหลักของรัฐดังที่หลุยส์ อัลธุสแซร์ (Louis Althusser) เรียกว่า “Ideological State Apparatuses” (ISAs) (Althusser, 2014, pp.131 - 132) ความจริงแท้จึงถูกสถาปนาโดยรัฐว่าเป็น “ความจริงบริสุทธิ์” ไร้ข้อโต้แย้ง และเป็นสิ่งที่ “ดีที่สุด” หรืออุดมคติที่รัฐจะนำพาไปสู่และเข้าถึงการจัดการศึกษาชั้น “พื้นฐาน” ดูจะเป็นหน้าที่ของรัฐที่จะต้องสร้างความชอบธรรมผ่านการจัดสวัสดิการให้กับประชาชนเมื่อ “การศึกษา – ความรู้ – สาร – การเรียน” เป็นชุดคำที่ดีดี สูงส่ง ศักดิ์สิทธิ์อย่างยากที่จะมีอะไรไปบนเปื้อน “ความบริสุทธิ์” หรือความจริงแท้จากรัฐนี้ได้ การอ่านหนังสือเรียนจึงเป็นไปเพื่อรักษาความบริสุทธิ์ดังเช่น ศาสนา หรือจริยธรรมที่รัฐไทยพึงสอนผดกับการอ่านหนังสือไปทีอาจนำไปสู่หนทางที่ไม่บริสุทธิ์ เป็นดังคู่ตรงข้ามของสิ่งที่รัฐปลูกฝังเพื่อกล่อมเกล้าให้พลเมืองอยู่ภายใต้อุดมการณ์ของรัฐ คุณครูจึงเปรียบเสมือนตัวแทนหรือร่างทรงแห่งรัฐในการบีบบังคับนักเรียนผ่านการสอนหรือการสอบ นักเรียนที่ไม่ปฏิบัติตามก็ต้องถูก “ลงโทษ” ให้รู้สึกแปลกแยกออกจากกลุ่มหรือกลายเป็นผู้กระทำผิดทว่านอกจากผู้คุมกฎแล้ว หนังสือหรือวัตถุที่เป็นสื่อกลาง (medium) ในการผลิตอุดมการณ์ของรัฐนี้เองที่จะเป็นเครื่องมือในการปลูกฝังอุดมการณ์ในทางอ้อมได้อย่างดี ซึ่งความพยายามในการผูกขาดอุดมการณ์ดังกล่าว มักจะมาพร้อมกับความพยายามในการทำลาย “หนังสือ” ที่อาจขัดต่อแนวทางของตน

ในสังคมไทยหนังสือเรียนมิได้เกิดขึ้นมาพร้อมกับโรงเรียนสมัยใหม่เพราะมีการกำหนดให้หนังสือจินตตามณีให้เป็นแบบเรียนหรือตำราเรียนเล่มแรกของไทย ซึ่งเกิดในสมัยอยุธยาที่วัดเป็นสถานที่ศึกษาแม้ยังไม่ก่อเกิดรัฐชาติสมัยใหม่ แต่การเกิดขึ้นของแบบเรียนเล่มนี้เป็นไปเพื่อต้องการป้องกันการเข้ารีตจากมิชชันนารีฝรั่งเศสที่เข้ามาในสมัยนั้น (ณรงค์ และวุฒิชัย, 2552, น. 154) ดังนั้นหนังสือเรียนจึงสัมพันธ์กับความมั่นคงของรัฐมาโดยตลอดไม่ว่าจะเป็นรัฐจารีตหรือรัฐสมัยใหม่ก็ตาม เมื่อรัฐสมัยใหม่เกิดขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและได้ถือกำเนิดโรงเรียนสมัยใหม่ขึ้นเพื่อสร้างสำนึกของความเป็นชาติ รวมถึงการปกป้องจาก “ภัย” ภายนอกคือจักรวรรดินิยมในปีพ.ศ. 2449 สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ ภายหลังจากที่ได้มีลายพระหัตถ์กราบทูลเสนอความเห็นเกี่ยวกับการจัดการการศึกษาและได้ทรงเสนอว่าวิธีที่รัฐจะสามารถบรรลุเป้าหมายทางการศึกษาได้ดีที่สุดมีวิธีเดียวคือการเขียนตำราเรียนให้แก่เด็กโดยทรงเสนอว่ารัฐบาลมีอำนาจที่จะตกแต่ง “นิสยใจคอ” ไพรบ้านพลเมืองได้ด้วยแต่งหนังสือสำหรับสอนเด็กนักเรียน หนังสือเรียนจึงเกิดขึ้นจากฐานความคิดในการควบคุมนิสัยใจคอซึ่งคือการควบคุมจิตใต้สำนึก ความคิดจิตใจ เพื่อให้อยู่ภายใต้การควบคุมของรัฐ แม้ฐานคิดนี้จะเกิดขึ้นมาตั้งแต่สมัยรัฐชาติที่เป็นสมบูรณาญาสิทธิราชย์แต่มรดกนี้ยังคงตกทอดมาสู่หนังสือเรียนในสมัยปัจจุบัน (นิธิ, 2557, น. 40 - 42)

หนังสือเล่มหนึ่ง จะแปลงกายเป็น “แบบเรียน” ได้นั้นต้องผ่านการรับรองจากกระทรวงศึกษาธิการ และถ้าเป็นสำนักพิมพ์เอกชน จำเป็นต้องยื่นให้กระทรวงศึกษาธิการตรวจสอบเพื่อให้ได้รับใบอนุญาตให้ใช้เป็นสื่อในสถานศึกษาได้คำว่า “อนุญาต” เป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างผู้มี - ไม่มี, สูง - ต่ำในที่นี้คือการกำหนดความเป็น - ความตายของการเป็นแบบเรียนหนังสือที่ไม่ผ่านหรือไม่ได้รับใบอนุญาตจากกระทรวงศึกษาธิการจะไม่สามารถเป็นแบบเรียนที่ใช้ในการศึกษาได้และกระทรวงศึกษาธิการจะเรียกว่าเป็น “หนังสือเถื่อน” พร้อมทั้งประกาศให้ครูแต่ละโรงเรียนพิจารณาหนังสือที่ได้รับอนุญาตเป็นหลัก การได้รับใบอนุญาตจึงส่งผลต่อการขายหนังสือเรียนของสำนักพิมพ์เอกชนเป็นอย่างมาก

ทว่าเกณฑ์หลักในการตรวจให้ผ่านหรือไม่ผ่านจะได้รับใบอนุญาตหรือไม่ขึ้นอยู่กับกรเขียนได้ตรงตามหลักสูตรนั้นหรือไม่และมีสำนวนเนื้อหาที่ “เป็นที่พึงพอใจของคณะกรรมการการตรวจ” ทุกสิ่งต้องปรับแก้ให้เป็นไปตามที่คณะกรรมการตรวจเสนอ หาก “ยอม” ปฏิบัติทุกอย่างตามจึงจะได้รับอนุญาตได้ ผู้เขียนจึงต้องปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด แบบเรียนจึงเป็นการทำให้หลักสูตรที่กระทรวงศึกษาธิการกำหนดหรือเป้าประสงค์ของรัฐเกิดขึ้นมาอย่างเป็นรูปธรรมขึ้น ทั้งหมดนี้จึงให้เราเห็นว่ารัฐราชการเป็นผู้ผูกขาดการผลิตองค์ความรู้และอุดมการณ์ที่จะถูกปลูกฝังลงไปที่นักเรียนผ่านแบบเรียน

ปกแบบเรียน กับการซ่อนสัญญะ

หนังสือทุกเล่มย่อมมี “ปก” เพราะปกคือหน้ากระดาษาแผ่นแรกจริงๆ ของหนังสือที่เราจะสัมผัสจับต้องและเห็นก่อนเมื่อปกอยู่หน้า “แรก” นั้นแปลว่าเป็นเรื่องที่ต้องให้ความสำคัญเป็นอันดับหนึ่งหรืออันดับแรก เป็นภาพลักษณ์ที่ต้องให้ผู้พบเกิดความประทับใจ “แรก” (First Impression) แต่ปกมาพร้อมกับกาปิด แม้มันจะเปิดอยู่แต่เราก็มีอาจเรียกว่าเปิดได้อย่างเต็มปากเต็มคำเพราะมันแสดงของมันโดยที่เรายังมีได้ทำอาการเปิดเกิดขึ้น ปกจึงมีนัยยะของการปิด, บัง, ซ่อน, คลุม, อำพราง รวมไปถึงการ “ป้อง” สิ่งที่อยู่ภายใน ดังนั้นถึงแม้เนื้อหาภายในจะไม่ถูกเปิดออกมาเพื่ออ่าน แต่ปกคือสิ่งที่ผู้รับสารจะถูกยึดเหนี่ยวอดุมการณ์บางอย่างในทุกๆครั้งที่ได้รับรู้ถึงการมีอยู่ของมัน เนื้อหาของปกไม่ว่าจะเป็น รูปภาพ ชื่อหนังสือ หรือ คำบรรยายใดๆ จึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง ดังที่โรลิ่งค์ บาร์ตส์ได้วิเคราะห์ไว้ใน “Rhetoric of the Image” (Barthes, 1977, p.152, pp.157 - 158) ว่า ภาพจะแสดงออกถึงความเป็นอุดมคติและอุดมการณ์ที่ซ่อนเร้นอยู่ใต้ภาพ ซึ่งผู้อ่านจะรับรู้ได้ก่อนที่จะตีความเสียอีก (a priori) ดังนั้น ถ้าหากต้องการที่จะทำความเข้าใจอุดมการณ์ของรัฐที่ต้องการปลูกฝังนักเรียนหรือพลเมืองของรัฐแล้ว การปลดเปลื้องภาพปกแบบเรียน เพื่อให้เห็นถึง “จินตภาพ” บางประการของรัฐจึงจำเป็น ซึ่งภายใต้จินตภาพเหล่านี้ ผู้อ่านจะสามารถเข้าใจได้ว่ารัฐให้ค่านิยมอุดมการณ์และการสร้างชาติในจินตภาพของรัฐไว้เช่นใด (Anderson, 1983, p. xii, pp.163 - 164) สิ่งใดคือสิ่งที่พึงกระทำและไม่พึงกระทำ ผ่านการปลูกฝังผ่านภาพเหล่านี้ โดยในบทความนี้เลือกศึกษาผ่านแบบเรียนวิชาหน้าที่พลเมือง วัฒนธรรมและการดำเนินชีวิตในสังคมในระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย ซึ่งถือได้ว่าเป็นช่วงเวลาที่สำคัญก่อนนักเรียนจะถูกผลักไปสู่การเป็นพลเมืองในสังคมนอก “รั้ว” โรงเรียนเป็นครั้งแรกและด้วยอายุของผู้เรียนที่เริ่มมีความสัมพันธ์กับการเป็นผู้มีสิทธิ์เลือกตั้งครั้งแรกที่อายุ 18 ปี บริบูรณ์หรือการเป็น “new voters” จึงเป็นที่น่าสนใจว่า “ปก” แบบเรียนวิชาหน้าที่พลเมืองมีหน้าที่ปฏิบัติการในการหล่อหลอมหน้าที่ของการเป็น “พลเมืองที่ดี” ของชาติดังที่รัฐพึงปรารถนาต่อไปได้อย่างไร

“เปลือย” ปกแบบเรียนหน้าที่พลเมือง ทศวรรษ 2550

ภาพที่ 1 : ภาพปกแบบเรียนหน้าที่พลเมือง สำนักพิมพ์สถาบันพัฒนาคุณภาพวิชาการ
ที่มา : ฌัฏฐนัทธ์ เลี้ยวไฟโรจน์. (2552). หน้าที่พลเมือง วัฒนธรรม และการดำเนินชีวิตในสังคม
(พิมพ์ครั้งที่ 1). กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สถาบันพัฒนาคุณภาพวิชาการ

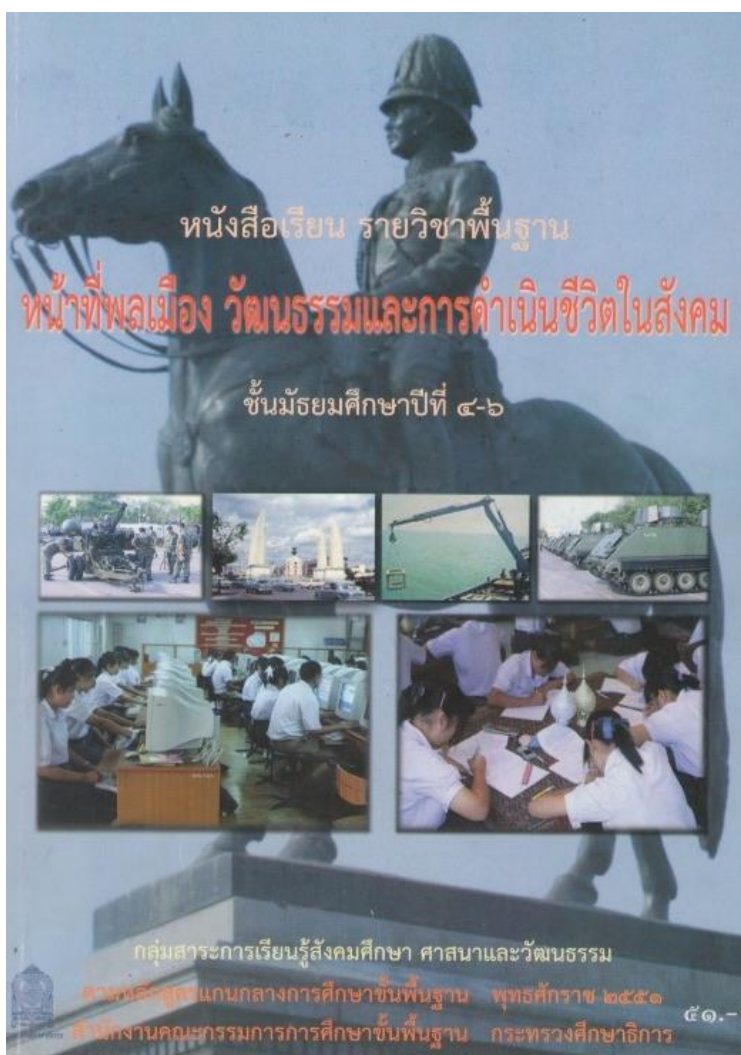
ภาพที่ 2 : ภาพปกแบบเรียนหน้าที่พลเมือง สำนักพิมพ์แม็ค

ที่มา : นงลักษณ์ ทองอยู่. (2552). *หน้าที่พลเมือง วัฒนธรรม และการดำเนินชีวิตในสังคม*
(พิมพ์ครั้งที่ 1). กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แม็ค

ภาพที่ 3 : ภาพปกแบบเรียนหน้าที่พลเมือง สำนักพิมพ์วัฒนาพานิช

ที่มา : ธวัช ทันทะภาสและคณะ. (2552). *หน้าที่พลเมือง วัฒนธรรม และการดำเนินชีวิตในสังคม* (พิมพ์ครั้งที่ 1). กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์วัฒนาพานิช

ภาพที่ 4 : ภาพปกแบบเรียนหน้าที่พลเมือง ของกระทรวงศึกษาธิการ

ที่มา : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ. (2553). *หน้าที่พลเมือง วัฒนธรรม และการดำเนินชีวิตในสังคม* (พิมพ์ครั้งที่ 1). กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ สกสค.ลาดพร้าว

ภาพที่ 5 : ภาพปกแบบเรียนหน้าที่พลเมือง ของสำนักพิมพ์ประสานมิตร

ที่มา : วีรณัฐ สารัตนกุล. (2552). หน้าทีพลเมือง วัฒนธรรม และการดำเนินชีวิตในสังคม.

(พิมพ์ครั้งที่ 1). กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ประสานมิตร

ภาพที่ 6 : ภาพปกแบบเรียนหน้าที่พลเมือง สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์

ที่มา : กระมล ทองธรรมชาติ, ดำรง ฐานดี, และดำรง ธรรมารักษ์. (2552). *หน้าที่พลเมือง วัฒนธรรม และการดำเนินชีวิตในสังคม*. (พิมพ์ครั้งที่ 1). กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์

บทความการศึกษานี้ ผู้ศึกษาเลือกแบบเรียนหน้าที่พลเมืองตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ.2551 ในระดับมัธยมศึกษาตอนปลายที่ใช้ในการศึกษามีทั้งหมด 6 เล่ม ดังที่นำมาแสดงในภาพที่ 1 - 6 ประกอบด้วยสำนักพิมพ์ของรัฐ 1 เล่ม คือของสำนักงานคณะกรรมการ

การศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ (ภาพที่ 4) และสำนักพิมพ์เอกชน 5 เล่ม ได้แก่ สำนักพิมพ์สถาบันพัฒนาคุณภาพวิชาการ (ภาพที่ 1) สำนักพิมพ์แม็ค (ภาพที่ 2) สำนักพิมพ์วัฒนาพานิช (ภาพที่ 3) สำนักพิมพ์ประสานมิตร (ภาพที่ 5) และสำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์ (ภาพที่ 6)

เมื่อกล่าวถึงแบบเรียนหน้าที่พลเมือง เรามักมีจินตนาการถึงเรื่องของการเมืองการปกครองไทย ภาพที่มักปรากฏขึ้นมาก่อนเป็นภาพแรกก็คืออนุสาวรีย์ประชาธิปไตย จึงทำให้ปกแบบเรียนถึง 4 เล่มจาก 6 เล่มที่ผู้ศึกษานำมาศึกษานั้นต้องมีรูปอนุสาวรีย์ประชาธิปไตย สะท้อนให้เห็นว่าแม้ฝ่ายออกแบบศิลปกรรมจะเป็นคนละคน อยู่คนละทิศ แต่กลับคิดตรงกันที่จะเลือกใช้ภาพนี้ในการสื่อความของการเป็นแบบเรียนหน้าที่พลเมือง ทำให้ตั้งข้อสังเกตได้ว่าอุดมการณ์ของรัฐทำงานได้ประสบความสำเร็จประการหนึ่งคือการ “คิดเหมือนกัน” มี “มโนทัศน์ชุดเดียวกัน” เป็นมาตรฐานแบบเดียวกัน เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แต่อย่างไรก็ตามการสร้างภาพในที่นี้ทำให้เกิดความคับแคบในการจินตนาการถึงหน้าที่พลเมือง เพราะเป็นการสร้างภาพเหมารวม (stereotype) เป็นการลดทอนความซับซ้อน ปิดบังและกดทับถึงความหลากหลายของจินตภาพพลเมืองให้เหลือไว้เพียงการเห็นพลเมืองในอุดมคติของรัฐเท่านั้น ซึ่งเป็นวิธีการหนึ่งในการสร้างและธำรงไว้ซึ่งอุดมการณ์ของรัฐ (Bhabha, 1990, p. 5) และการใช้ “อนุสาวรีย์” นั้นอาจมีความหมายมากกว่าการเป็นตัวแทนของสิ่งที่เกิดขึ้นของเหตุการณ์ในอดีต แต่หากถูกนำมาใช้ในความหมายใหม่โดยรัฐ ตามแต่ละช่วงเวลาและบริบททางสังคมในขณะนั้น ความหมายของอนุสาวรีย์จึงหลากหลายและถูกใช้ไปตามรัฐ (นิธิ, 2557, น. 75 - 104)

เราสามารถจัดกลุ่มประเภทจากหน้าปกแบบเรียนหน้าที่พลเมืองได้ 2 กลุ่ม คือกลุ่มที่ปรากฏภาพอนุสาวรีย์ประชาธิปไตยจำนวน 4 เล่มและกลุ่มที่ไม่ปรากฏภาพอนุสาวรีย์ประชาธิปไตยบนปกแบบเรียนจำนวน 2 เล่ม ซึ่งล้วนสะท้อนนัยยะไปในทิศทางที่แตกต่างกัน แต่ยังคงอยู่ภายใต้ชุดแกนหลักทางความคิดแบบเดียวกัน

1. กลุ่มปกแบบเรียนที่ปรากฏภาพอนุสาวรีย์ประชาธิปไตย

“อนุสาวรีย์” ในความหมายแรกเริ่ม กำเนิดขึ้นเพื่อระลึกถึงเหตุการณ์ที่จบลงไปแล้วและที่จำเป็นต้องสร้างนั้นแปลว่า เป็นสิ่งที่ “บังคับจำ” ให้มีความทรงจำร่วมกัน รัฐจึงมักใช้อนุสาวรีย์มาเพื่อต่อสู้หรือแสดงออกถึงอุดมการณ์ของชาติที่ต้องการ ณ ขณะหนึ่ง ๆ นับแต่มีอนุสาวรีย์เกิดขึ้นมาเมื่อวันเวลาผ่านไปอนุสาวรีย์นั้นก็ได้แปรเปลี่ยนความหมายตามบริบทแห่งช่วงสมัย ความหมายของอนุสาวรีย์ไม่เคยหยุดนิ่งดังที่ได้กล่าวไว้ก่อนหน้านี้ความหมายใหม่ได้เข้ามาแทนที่ความหมายแต่แรกสร้างจนแทบหมดสิ้นน้อยคนจะสนใจว่าใครสร้างหรือสร้างขึ้นเพราะอะไร เพราะหลายคนจะรับรู้อนุสาวรีย์พร้อมกับความหมายที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาของตนเสมอเช่นเดียวกับอนุสาวรีย์ประชาธิปไตยที่ถูกหยิบยกมาวางในภาพปกแบบเรียนหน้าที่พลเมือง ซึ่งการสร้างความหมายใหม่เข้าไปแทนที่ คือการลบภาพจำเก่าและใส่รหัสทางวัฒนธรรมเชิงอุดมการณ์เสียใหม่ จึงนับว่าเป็นการต่อสู้เพื่อช่วงชิงความทรงจำ (ชาติรี ประกิตนันทการ, 2558, น. 285 - 286)

อันที่จริงแล้วภาพอนุสาวรีย์ประชาธิปไตยกับตัวอนุสาวรีย์ประชาธิปไตยมีความแตกต่างกัน เพราะภาพอนุสาวรีย์ประชาธิปไตยมีส่วนก่อให้เกิดความคิดในลักษณะต่าง ๆ ต่ออนุสาวรีย์ประชาธิปไตยทั้งการเป็นส่วนหนึ่งของการสร้าง ลดทอนหรือขยายความหมายของอนุสาวรีย์ประชาธิปไตย (มาลินี คุ่มสุภา, 2548, น. 221) ซึ่งอันที่จริงแล้วอนุสาวรีย์ประชาธิปไตยไม่เคยมีความหมายที่หยุดนิ่ง หากแต่ได้มีการสร้างความหมายไปตามช่วงเวลาหนึ่ง ๆ เสมอ เปรียบเช่นเดียวกันกับภาพที่ส่งผลต่อการสร้างความหมายของตัวอนุสาวรีย์ได้เช่นกัน โดยต้องอาจพิจารณาจากสิ่งที่อยู่แวดล้อมของภาพหรือการปรับแต่งของภาพเท่านั้น ๆ ซึ่งก่อให้เกิดความหมายที่ต่างกันไปอีกด้วย

ในปกแบบเรียนที่มีภาพอนุสาวรีย์ประชาธิปไตยปรากฏอยู่นั้นพบได้จากแบบเรียน 4 เล่มคือแบบเรียนหน้าที่พลเมืองของสำนักพิมพ์สถาบันพัฒนาคุณภาพวิชาการ (ภาพที่ 1) สำนักพิมพ์แม็ค (ภาพที่ 2) สำนักพิมพ์วัฒนาพานิช (ภาพที่ 3) และที่จัดทำโดยกระทรวงศึกษาธิการเอง (ภาพที่ 4) โดยในทั้งหมด 4 ปกนี้มีเพียงของสำนักพิมพ์แม็ค (ภาพที่ 1) ที่ปรากฏองค์ประกอบหรือองค์รวมของอนุสาวรีย์ประชาธิปไตยทั้งหมดเท่าที่มุมภาพจะเอื้อได้ในขณะที่อีก 2 เล่ม คือในภาพที่ 1 และภาพที่ 3 นั้นเลือกดึงเฉพาะจุดศูนย์กลางของอนุสาวรีย์ประชาธิปไตยมาแสดงการให้ภาพทั้งหมดหรือองค์รวมของอนุสาวรีย์ประชาธิปไตยสื่อให้เห็นถึงการเป็น “สถานที่” ที่ระลึกถึงเหตุการณ์ที่เราเข้าใจกันว่าเป็น “ประชาธิปไตย” แต่เมื่ออนุสาวรีย์นี้ใช้ชื่อว่าอนุสาวรีย์ประชาธิปไตยโดยมีจุดศูนย์กลางเป็นพานรัฐธรรมนูญจึงทำให้ผู้คนเกิดการรับรู้ว่าเป็นประชาธิปไตย = การมีรัฐธรรมนูญ แต่รัฐธรรมนูญอยู่บนพานแว่นฟ้า 2 ชั้นสีทองทำให้เกิดการรับรู้ถึงเหตุการณ์ที่รัฐเรียกว่า “การพระราชทาน” เมื่อประชาธิปไตย = รัฐธรรมนูญพระราชทานดังนั้น ประชาธิปไตยจึงมาจากการพระราชทานจากพระมหากษัตริย์ ปกแบบเรียนที่เลือกนำเฉพาะศูนย์กลางของอนุสาวรีย์ประชาธิปไตยมานำเสนอจึงพยายามเน้นย้ำความหมายดังกล่าวนี้เป็นอย่างมากภาพอนุสาวรีย์ประชาธิปไตยที่ปรากฏในปกแบบเรียนจึงไม่มีประชาชน แม้จะมีภาพอนุสาวรีย์ประชาธิปไตยที่รายล้อมด้วยภาพของมวลชนแต่กลับไม่ถูกนำเสนอ ประชาธิปไตยโดยความหมายแฝงจากภาพแทนนี้จึงเป็นเรื่องราวของรัฐธรรมนูญพระราชทานที่สร้างประชาธิปไตยสันติสุขและใสสะอาด มากกว่าเรื่องของพลังมวลชนที่เต็มไปด้วยความวุ่นวาย แตกแยก และรุนแรง แม้ว่าภาพอนุสาวรีย์ประชาธิปไตยจะถูกใช้ในการให้ความหมายถึงการสถาปนาประชาธิปไตยที่เกิดขึ้นจากการต่อสู้ทางการเมืองของพลังมวลชนก็ตาม

เราจะสังเกตเห็นได้ว่าภาพที่ 1 และภาพที่ 2 มีความคล้ายกันมาก นั่นคือการใช้อนุสาวรีย์ประชาธิปไตยอยู่ด้านหน้าและมีภาพธงชาติไทยพลิ้วไหวอยู่ด้านหลัง สื่อถึงว่าแม้เราจะตระหนักในประชาธิปไตยตามการรับรู้ของอนุสาวรีย์ประชาธิปไตย แต่ต้องไม่ลืมถึงสิ่งที่อยู่เบื้องหลังที่ถูกอุปมาเป็นดังฉากหลังของภาพ เปรียบดังตัวแปรที่ “ทำให้มี” “ทำให้เกิดขึ้นทั้งหมด” หรือ “ทำให้เรื่องราวดำเนินไป” ซึ่งนั่นคือ “ธงชาติไทย” อันเป็นสัญลักษณ์สถาบันชาติ ศาสนาและพระมหากษัตริย์ ดังนั้นหากพิจารณาดูตามหลัก “เหตุ – สู่ – ผล” แล้วสถาบันหลักของชาติทั้งสามสถาบันจึงมีความสำคัญกว่า

ประชาธิปไตยที่เราเห็น เนื่องจากเป็นผู้ให้กำเนิดที่ต้องดำรงไว้ ในแง่ “ประชาธิปไตย” จึงอาจเป็นเพียงซากกองปูนซีเมนต์ที่ไร้ชีวิตและความหมายกลางถนนราชดำเนินก็เป็นได้ แต่ธงชาติหรือทั้ง 3 สถาบัน ต้องมีชีวิตด้วยการมี “ลม” (หายใจ) “โบกสะบัด” (เคลื่อนไหว) เพื่อหล่อเลี้ยงอยู่ตลอดเวลา ความสำคัญของอนุสาวรีย์ประชาธิปไตย จึงมิได้มีนัยยะสำคัญเพื่อสื่อความหมายถึงความสำคัญของประชาธิปไตยหากแต่เป็นการสื่อถึงนัยยะของสถาบันที่ปรากฏผ่านบนธงชาติไทยเสียมากกว่าและเมื่อ 2 ภาพนี้อยู่ด้วยกัน เราจึงสังเกตเห็นได้ไม่ยากว่าทุกการชุมนุมประท้วงหรือการไปชมแสงไฟซุ้มเฉลิมพระเกียรติในวันเฉลิมพระชนมพรรษาที่ถนนราชดำเนินจะมีการถือธงชาติโบกสะบัดตลอด ยิ่งเป็นภาพที่ตอกย้ำความหมายให้อยู่ในการรับรู้ระดับ “ปกติธรรมดา” มากขึ้น และยังสิ่งที่เห็นหรือรับรู้ถูกมองว่าเป็นเรื่องปกติธรรมดามากเพียงใด ความสำเร็จในการปลูกฝังอุดมการณ์ของรัฐก็ยิ่งสำเร็จมากเพียงนั้น

ในภาพที่ 3 มีการจัดวางรูปที่ใกล้เคียงกับความเป็น “หยิน – หยาง” หากเราพิจารณาหยิน – หยางก็คือ ในขวามือมีดำในซ้ายมีขาว ขาวสื่อถึงความดี/บริสุทธิ์ ดำสื่อถึงความชั่ว/สกปรก ซึ่งเป็นลักษณะการสร้างและขึ้นความหมายจากการเป็นปรปักษ์หรือสภาวะคู่ตรงข้าม (binary opposition) (Saussure, 1960, pp.66 - 67) หากเราใช้กรอบ “หยิน – หยาง” ในการพิจารณาภาพปกนี้ก็จะเห็นได้ว่า ในฝั่งซ้ายมือภาพใหญ่ที่ต้องการให้เห็นคือรูปผู้หญิงที่ใส่ชุดที่ทำให้เราได้รับรู้ถึง “ความเป็นไทย” กำลัง “ก้ม” ลงไปลอยกระทง อาการ “ก้ม” สะท้อนถึงการยอมรับและปฏิบัติตามลอยกระทงสะท้อนให้เห็นถึงประเพณีที่งดงาม มีความกตัญญูต่อแม่พระคงคา อุปมาดังพระผู้มีพระคุณ ด้านหลังมีรูปกระทงสีขาวคล้ายกลีบดอกบัวสะท้อนถึงความบริสุทธิ์/สะอาดและมีนัยยะทางพระพุทธศาสนา พร้อมด้วยภาพวัด/เจดีย์และธรรมชาติที่บ่งบอกถึง “ความเป็นไทย” ที่ संबออยู่กับธรรมชาติ ที่มีศาสนาและมีประเพณีอันงดงาม ทั้งหมดนี้คือสัญลักษณ์ของความขาวและจัดวางอยู่ด้านบนของภาพ เมื่อเราดูภาพที่เลื่อนลงกว่าซึ่งแปลว่าไม่ได้ต้องการให้เห็นชัด คือ รูปอาคารพาณิชย์และตึกระฟ้าริมแม่น้ำ ที่ผู้อ่านมักถูกปลูกฝังให้นึกถึงวัฒนธรรมตะวันตกที่เข้ามาพร้อมกับกระแสโลกาภิวัตน์ ทุนนิยม วัตถุนิยม และบริโภคนิยมที่กำลังคุกคามวัฒนธรรมไทย รวมถึงการทำลายบรรยากาศธรรมชาติที่เคยมีบ้านเรือนไทยอยู่ริมน้ำ และอาจเป็นต้นตอของการทำให้น้ำเสียด้วยความเจริญของอุตสาหกรรมและพาณิชย์ ภาพนี้จึงมีสัญลักษณ์ของความดำ และจัดวางอยู่ด้านล่างของภาพแบบพราเลลิอน และทำให้ภาพสื่อสัญลักษณ์หยิน – หยางแบบ “ในขวามือดำ”

จากการมองภาพภายใต้กรอบดังกล่าวเราจึงเห็นได้ว่า สัดส่วนของภาพฝั่งด้านซ้ายมือที่เป็น “ฝั่งขาว” เป็นปริณทลของวัฒนธรรมไทย ในขณะที่สัดส่วนของภาพฝั่งด้านขวาเป็น “ฝั่งดำ” เป็นปริณทลของวัฒนธรรมตะวันตก ส่วนการมีอยู่ของจุดสีขาว บนพื้นสัดส่วนด้านขวาของภาพที่เป็นฝั่งดำนั้น สื่อให้เห็นว่า ในปริณทลของฝั่งสีดำ จำเป็นต้องมีจุดสีขาว ซึ่งในกรณีนี้คือการมีอยู่ของวัฒนธรรมไทยบนปริณทลของวัฒนธรรมตะวันตกในประเทศไทย กล่าวคือในบริเวณวงกลม ปรากฏ

ขึ้นเป็นอนุสาวรีย์ประชาธิปไตย มีนัยยะเป็นประชาธิปไตยที่มีพานรัฐธรรมนูญ เนื่องจาก “พาน” กลายเป็นภาพแทนของการพระราชทานรัฐธรรมนูญจากพระมหากษัตริย์ ซึ่งนั่นคือความดีที่ควรรักษาไว้ ทว่าพื้นหลังเป็นทำเนียบนายกรัฐมนตรีด้านบนและที่ประชุมรัฐสภาด้านล่างซึ่งเต็มไปด้วย “ปัญหา” ความฉ้อฉลโกงและความไม่ดี การเมืองจึงถูกอนุมานได้ว่าเป็นเรื่องสกปรกซึ่งสะท้อนถึงแนวคิดที่ปรากฏในบทเรียนหรือเป็นวาทกรรมที่ไหลเวียนในสังคมอย่างชัดเจน โดยสรุปแล้วจุดวงกลมที่แทน “ความขาว” หรือความดี คือประชาธิปไตยที่มีพานรัฐธรรมนูญ หรือประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข ซึ่งเป็นสิ่งที่ควรจะดำรงรักษาไว้ พร้อมกับแสงสว่างที่เป็นประกายออกมา เป็นนัยดั่งว่าจะสะท้อนถึงความเจริญและความสุขสว่างหากสิ่งนี้ได้ถูกธำรงรักษาไว้ ส่วน “ความดำ” ในส่วนพื้นหลังของจุดสีขาวนั้น คือการเมืองในระบบรัฐสภานายกรัฐมนตรีที่เป็นความไม่ดี สกปรก และวุ่นวายของเหล่าบรรดานักการเมืองที่มาจากการเลือกตั้งและทำให้ประชาธิปไตยนั้นถอยหลังลงไปเรื่อยๆ ดังนั้นสิ่งที่กำลังจะสื่อก็คือประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขเป็นสิ่งที่ดีควรค่าแก่ “คนดี” ที่จะมาปกครองในระบอบประชาธิปไตย เพื่อจะนำไปสู่ความสุขสว่างและเจริญก้าวหน้าต่อไป สัดส่วนของภาพฝั่งขวาจึงสะท้อนสื่อสัญลักษณ์-หยางแบบ “ในดำมีขาว” นั่นเอง

ภาพที่ 4 เป็นภาพหน้าปกแบบเรียนหน้าที่พลเมืองของกระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งเป็นสำนักพิมพ์ของรัฐ สามารถพิจารณาความหมายที่ปรากฏได้ดังนี้ จากหน้าปกผู้รับสารจะเห็นข้อวิพากษ์คือคำว่า “หน้าที่พลเมือง วัฒนธรรมและการดำเนินชีวิตในสังคม” เป็นอักษรสีแดงเป็นนัยสื่อถึงความรักชาติและเลือดทหารรวมกันก็คือ “ความรักชาติ” หรือเข้าทำนอง “สละเลือดทุกหยาดเป็นชาติพลี” และเมื่อพิจารณาโครงสร้างของปกจะประกอบด้วยภาพเบื้องหลังขนาดใหญ่สุดที่ครอบคลุมทั้งปกปรากฏเป็นภาพอนุสาวรีย์พระบรมรูปทรงม้า ซึ่งมีได้มีความเกี่ยวข้องกับเนื้อหาในแบบเรียนหน้าที่พลเมืองเล่มนี้แต่อย่างใด ไม่มีข้อความใดในหนังสือเล่มนี้ที่ปรากฏถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ในความไม่เกี่ยวข้องนี้ผู้รับสารอาจไม่ทันได้ฉุกคิดเพราะเรามักจะรับรู้ว่าจะพระองค์ทรงมีวิสัยทัศน์ มีพระมหากรุณาธิคุณอันยิ่งใหญ่ ปกป้องเอกราชของ “ชาติ” ทำให้ “ชาติ” ทนสมัยและมีความอารยะสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน และนอกจากนี้เรายังมีภาพการรับรู้ว่าจะพระองค์ทรงเป็นกษัตริย์ที่ส่งเสริมสิทธิมนุษยชนด้วยการเลิกทาส - ทาส เป็นผู้วางรากฐานประชาธิปไตยด้วยการจัดตั้งระบบการปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นครั้งแรก รวมถึงเรื่องราวที่ทรงไม่ถือพระองค์ด้วยการเสด็จประพาสต้นโดยปลอมพระองค์เป็นสามัญชน คลุกคลีกับชนบทและชาวบ้าน พระองค์จึงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงปรีชาสามารถและกอปรไปด้วยทศพิธราชธรรม อีกทั้งยังเป็นการเริ่มต้นแนวคิดที่ว่าประชาธิปไตยเกิดขึ้นมาได้โดยพระมหากษัตริย์ ทั้งหมดนี้จึงมารองรับอุดมการณ์ประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขได้เป็นอย่างดี แม้ว่าสมัยพระองค์จะเป็นการเริ่มต้นของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ก็ตาม (นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, 2535, น. 2) จึงเป็นสิ่งที่ผู้รับสารกลืนกลายเข้ามาโดยไม่รู้ตัว นอกจากนี้เรายังได้ภาพถึง “ความเป็นไทย” ผ่านการนึกถึงการทำพิธีถวายบังคมในวันปิยมหาราช การกราบไหว้

บุชา – ถวายบังคมต่ออนุสาวรีย์ การที่พระองค์ทรงเป็นกษัตริย์ที่ธำรงรักษา ปกปักษ์รักษาเอกราชของชาติไทยอย่างสุขุมคัมภีรภาพเป็นแบบอย่างให้แก่ประชาชนได้ระลึกว่าพระองค์ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณต่อเราชาวไทยประชาชนจึงควรตอบแทนบุญคุณด้วยการปฏิบัติตาม “หน้าที่” ของพลเมืองดี ด้วยการให้ความหมายใหม่ทั้งหมดนี้จึงเข้ามาแทนที่หรือบดบังความหมายดั้งเดิม ที่ว่าต้นคิดรวมถึงการปั้นอนุสาวรีย์นั้นเป็นของนำเข้ามาจากประเทศฝรั่งเศสในคราวที่ทรงเสด็จไปประพาสยุโรป ครั้งที่ 1 อนุสาวรีย์พระบรมรูปทรงม้าจึงเป็นตัวแทนของการยอมรับวัฒนธรรมตะวันตกมาเป็นแบบอย่าง แต่การสร้าง ความหมายใหม่นี้ทำให้เราลืมความหมายเก่าที่เป็นปรปักษ์ เราจึงถูกเปลี่ยนแปลงให้กลับกลายมาเป็นเครื่องมือเชิงอุดมการณ์ของรัฐ

เมื่อเราไล่สายตาลงมาจะเห็นรูปขนาดเล็ก 4 รูป และรูปขนาดกลาง 2 รูป ซึ่งโดยธรรมชาติสายตาของผู้รับสารมักจะไปอยู่ที่รูปใหญ่กว่าเสมอ รูปใหญ่จึงเป็นรูปที่ต้องการให้เห็นก่อนหรือถูกอ่านก่อนและมีความสำคัญว่า นั่นแปลว่า ผู้ออกแบบเห็นว่ารูปนักเรียนเป็นเรื่องสำคัญ ดังที่ปรากฏให้เห็นเป็นเด็กใส่ชุดเครื่องแบบนักเรียนที่เรียบร้อย ภาพจึงต้องการสื่อถึงหน้าที่ของพลเมืองดีที่เป็นนักเรียน “ที่เรียบร้อยปฏิบัติตามกฎ” ซึ่งทั้ง 2 ภาพเป็นภาพที่แสดงถึงการใฝ่รู้ใฝ่เรียน รูปซ้ายมือมีคอมพิวเตอร์สื่อว่าเป็นเด็กนักเรียนไทยที่ทันสมัยติดตามความเป็นไปของโลกผ่านคอมพิวเตอร์ ทว่าในโลกของคอมพิวเตอร์ หรือภาพจำจากการรณรงค์จากรัฐหรือสื่อต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับคอมพิวเตอร์ คอมพิวเตอร์จะถูกผูกติดกับข้อมูลที่ไม่เหมาะสมที่มักกล่าวโทษว่ามันต้นตอมาจากวัฒนธรรมตะวันตกที่หลังไหลมาทำลายวัฒนธรรมไทย ซึ่งเป็นพฤติกรรมที่ไม่ดีจากการเสพข้อมูลในคอมพิวเตอร์ แตกต่างจากในภาพซึ่งวางใจให้นักเรียนใช้คอมพิวเตอร์ได้ เพราะคอมพิวเตอร์มีรัฐทำการควบคุม คัดเลือก และกลั่นกรองข้อมูลที่เหมาะสมผ่านการทำงานของกระทรวงเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร (หรือปัจจุบันคือกระทรวงดิจิทัลเพื่อเศรษฐกิจและสังคม) แล้วและหากข้อมูลเหมาะสมก็สามารถที่จะมองข้ามภัยร้ายของวัฒนธรรมตะวันตกไปในทันที และจะให้ภาพแทนว่าผู้ใช้เป็นผู้รู้จัก “เลือกรับ” วัฒนธรรมจากภายนอก ดังจะปรากฏในเนื้อหาของแบบเรียน ส่วนภาพขวามือเป็นภาพนักเรียนก้มเขียนหนังสือ อาการ “ก้ม” มีนัยยะถึงการยอมจำนนและปฏิบัติตามซึ่งก็คือ “หน้าที่” ที่ชัดเจน การเลือกใช้ภาพเด็กหันหน้าเข้าหากัน เป็นสัญลักษณ์สื่อถึงความสามัคคีและอยู่ร่วมกัน แต่ความสามัคคีจำเป็นต้องมีจุดศูนย์กลางบางอย่างให้คนจำนวนมากได้ยึดเพื่อสะท้อนความสามัคคีดังที่ นิธิ เอียวศรีวงศ์ เรียกว่า “วัฒนธรรมเสา” หรือการยึดถือ “คนกลาง” (ไชยันต์, 2557, น. 152-158) ซึ่งในที่นี้การมีภาพของพานเงินพานทองซึ่งสะท้อนถึงการ “เคารพบูชาบุคคลที่มีสถานภาพสูงกว่า” อาจจะหมายถึงได้ตั้งแต่ครูบาอาจารย์ บุพการี พระไปจนถึงสถาบันพระมหากษัตริย์ การเคารพบูชาสะท้อนทั้งการที่เรามีหน้าที่ต้องยอมรับสถานภาพในแนวตั้งหรือความสูง – ต่ำในฐานะนักเรียนที่อยู่ “ต่ำ” กว่า นักเรียนหรือผู้น้อยจึงต้องเคารพบูชาผู้ที่สูงกว่าและเมื่อเคารพบูชาาร่วมกันก็หมายถึงความสามัคคีไปในทิศทางเดียวกัน ที่จะยอมรับและให้ความชอบธรรมแก่ ความสัมพันธ์ของสถานภาพทางอำนาจดังกล่าว

มากกว่านั้นพานเงิน – ทองยังมีสัญญาของต้นไม้เงิน – ทอง ซึ่งเป็นแนวคิดการยอมรับความเป็นเจ้าของใน “อำนาจเชิงบารมี” ที่เหนือกว่าของศูนย์อำนาจหนึ่งในรัฐแบบจารีต เมื่อเป็นเช่นนั้นนักเรียนที่ดีหรือพลเมืองที่ดีจึงอาจไม่มีอำนาจในตัวเอง (agency) ไม่สามารถเป็นเจ้าของตัวเองได้เพราะเป็น “คนของรัฐ” ในรูปของ “รัฐผู้เป็นเจ้าของ” ซึ่งประเด็นนี้สะท้อนผ่านคำว่า “พลเมือง” ในแบบเรียนไว้อย่างชัดเจน

2. กลุ่มปกแบบเรียนที่ไม่ปรากฏภาพของอนุสาวรีย์ประชาธิปไตย

กลุ่มปกแบบเรียนที่ไม่ปรากฏภาพของอนุสาวรีย์ประชาธิปไตยนั้นคือ ภาพที่ 5 และภาพที่ 6 หากพิจารณาทั้ง 2 ภาพ เราจะพบถึงการ “แหวก” ขนบเดิมของการนำเสนอภาพปกแบบเรียนหน้าที่พลเมืองให้ดูมีภาพลักษณ์ที่ดูทันสมัยหรือเข้าถึงความสนใจตาม “วัย” ของผู้เรียนได้มากยิ่งขึ้น โดยภาพที่ 5 มีความพยายามในการนำรูปวัยรุ่นหญิงสาวมาคล้ายกับการเป็นผู้ประชาสัมพันธ์หรือการเป็น presenter ภาพนี้ทำให้เข้าใจถึงการทำงานในระดับ “โฆษณาชวนเชื่อ” เป็นอย่างมาก ในขณะที่ภาพที่ 6 เป็นภาพที่เต็มไปด้วยผู้คนที่มีชีวิตอันหลากหลาย ใส่เสื้อผ้าที่ดูเข้ายุคเข้าสมัย มีใช้ชุดนักเรียนหรือเครื่องแบบทางการ การมีผู้คนหลากหลายเพศหลากหลาย เชื้อชาติมาจับแขน ทั้งหมดนี้ร่วมกันสะท้อนให้เห็นภาพความสดใสที่แข็งแกร่ง รับรู้บรรยากาศถึงการ “ตื่นตัว” ที่สดชื่นรวมถึงการ “ตื่นไหว” ได้เป็นอย่างดี นับว่าเป็นปกแบบเรียนที่ดู “แหวก” ขนบออกไปหรือมีความก้าวหน้ามากที่สุด ในปกแบบเรียนทั้งหมดที่เลือกนำมาศึกษา

ภาพที่ 5 เป็นหน้าปกแบบเรียนของสำนักพิมพ์ประสานมิตร จากภาพเราจะเห็นการปรากฏของ 2 ส่วนอาจจะเป็นส่วนบนและส่วนล่าง ส่วนหน้าและส่วนหลัง โดยส่วนล่างและส่วนหน้าเป็นส่วนที่สายตาเรามักจะมองไปเห็นก่อน นั่นคือภาพของผู้หญิงที่ถือหีบบัตรลงคะแนน (เลือกตั้ง) ภาพทั้งหมดโดยรวมคือ การทอนความเป็นหน้าที่พลเมืองให้เป็นเรื่องของการเมืองในระบอบประชาธิปไตยแบบรัฐสภา แม้ไม่เหมือนอนุสาวรีย์ประชาธิปไตยปรากฏก็ตาม มีการขบขันเรื่องการเลือกตั้งผ่านคำว่าหีบบัตรลงคะแนน และมีฉากหลังที่เป็นอาคารรัฐสภา (ขณะนั้น) อันเป็นสถานที่ประชุมกันของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรและสมาชิกวุฒิสภา

การใช้ผู้หญิงมาถือหีบบัตรลงคะแนน อาจแสดงถึงการเลือกตั้งว่าเป็นสิ่งสำคัญในระบอบประชาธิปไตยและผู้หญิงสามารถมีส่วนร่วมในการเลือกตั้งได้ เป็นการให้ความเท่าเทียมกันทางเพศ อย่างไรก็ตาม ผู้หญิงที่เลือกมาในภาพปก เป็นผู้หญิงที่มีทรงผมที่คล้ายคลึงกับทรงผมของนักเรียนหญิงเสื้อที่ใส่มัเป็นชุดลาลอง แต่เป็นเสื้อสีชมพูที่สื่อถึงความสดใสหรือความรักในประชาธิปไตย ในขณะที่เดียวกันอาจสื่อถึงการรักในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 ที่มีการใส่เสื้อสีชมพู (ในขณะนั้น) เพื่อให้ทรงพระเจริญมีพระชนมายุยิ่งยืนนาน หรือก็คือเครื่องแบบเทิดพระเกียรติ การพิจารณาทั้งสองทางวัฒนธรรมนี้สามารถถอดความได้ว่าการเลือกตั้ง ประชาธิปไตยและสถาบันพระมหากษัตริย์มีความผูกโยงกันอยู่นอกจากนี้การที่ผู้หญิงมาถือหีบนั้นอีกด้านหนึ่งอาจถูกตีความ

ไปได้ว่า “ผู้หญิง” เป็นแค่ผู้ถือ หรือ รอให้คนมา “หย่อน” บัตรเลือกตั้งที่อาจจะ เป็น “ผู้ชาย” เมื่อพิจารณา ที่ภาพหีบบัตรลงคะแนนพบว่า มีอักษร “หีบบัตรลงคะแนน” กำกับอยู่ แสดงให้เห็นถึงการบังคับ หมายให้ผู้อ่านหรือผู้รับสารรับรู้ความหมายที่ตรงกันทั้งหมด

สัญลักษณ์จากรูปแบบและองค์ประกอบภายในหีบบัตรก็เป็นสิ่งหนึ่งที่ผนึกไว้ซึ่งอุดมการณ์ เช่นกัน การทำหีบที่ทำให้เห็นกระดาษที่เข้าใจว่าเป็นบัตรลงคะแนนจากอักษรที่กำกับด้านบนทำให้เรา เห็นถึง “ความโปร่งใส” ซึ่งเป็นสิ่งที่ประชาธิปไตยต้องการ การใช้กระดาษสีขาวของบัตรลงคะแนน อาจสื่อถึงความบริสุทธิ์ การที่บัตรลงคะแนนอยู่ในสภาพสะอาดสะเปะสะปะ สะท้อนถึงการไม่จัดวาง นั่นคือ ความโปร่งใสและบริสุทธิ์เพราะ “ไม่มีมือที่สามใดเข้าไปจัดระบบได้” ทั้งหมดนี้จึงสื่อถึงการเรียกร้อง ว่าระบอบประชาธิปไตย ไม่ควรเน้นแต่การเลือกตั้ง หากการเลือกตั้งนั้นไม่โปร่งใส ไม่บริสุทธิ์ การเลือกตั้งจะนำพาไปสู่ความฉ้อฉลของนักการเมืองได้ประชาธิปไตยไทยจึงควรคำนึงถึงความบริสุทธิ์ โปร่งใสของการเลือกตั้ง คู่ขนานไปกับการ “สวม” ศรัทธาและรักในสถาบันพระมหากษัตริย์ดังที่ ปรากฏอยู่เป็นเชิงสัญลักษณ์ผ่านการ “สวม” เสื้อของผู้หญิง

ส่วนฉากด้านหลังคืออาคารรัฐสภาซึ่งเป็นสถานที่ทำงานของ “ผู้แทน” ของประชาชนแต่ใน ภาพเลือกที่จะนำภาพด้านหน้าของอาคารรัฐสภามากกว่าภาพภายในห้องประชุมหรือที่ทำงานที่ ปรากฏภาพของผู้แทนประชาชนจริง ๆ และมีภาพ “อนุสาวรีย์” ของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้า เจ้าอยู่หัวที่เป็นที่ทราบและปรากฏในตัวของหนังสือเรียนว่าเป็น “กษัตริย์ประชาธิปไตย” เป็นผู้ พระราชทานรัฐธรรมนูญและประชาธิปไตยให้แก่ปวงชนชาวไทย ฉากยังเต็มไปด้วยธงชาติไทยที่ทำให้ ระลึกถึงชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ ตราพระราชลัญจกรรวมถึงตราสัญลักษณ์ของ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 และสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรม ราชชนนีพันปีหลวง หากตัวอาคารรัฐสภาต้องการสื่อถึงการเป็นภาพแทนของระบอบประชาธิปไตย ของไทย ภาพก็ได้แสดงให้เห็นผ่านระบบสัญลักษณ์ (symbol) และการจัดวางความหมายโดยนัย (connotation) เหล่านี้แล้วว่า “ระบอบประชาธิปไตย เป็นเนื้อเดียวกันกับสถาบันหลักของประเทศ ทั้งชาติ ศาสนาและพระมหากษัตริย์” ผู้ที่ทำให้เป็นประชาธิปไตยที่สมบูรณ์ บริสุทธิ์และปิดบังสภาพ อันแสนสกปรกของนักการเมืองที่ทำงานด้านในอาคารและเป็นผู้ที่ทำให้ประชาธิปไตยไทยหมองหม่น ปนเปื้อนประชาธิปไตยจึงมิได้มีพื้นที่ของประชาชนในความหมายนี้ นอกจากนี้ เด็กนักเรียนยังรับรู้ ความหมายของอาคารรัฐสภา ภายใต้สำนึกและภาพจำจาก “วันเด็กแห่งชาติ” ที่จะเป็นสถานที่ทาง ราชการที่ “เปิด” ให้เด็กสามารถเข้าไปเยี่ยมชมได้ในวันเดียว อาคารรัฐสภาจึงเป็นสถานที่สูงส่งลึกลับ และศักดิ์สิทธิ์ หรือความเป็นพิเศษสำหรับเด็กนักเรียน รัฐสภาในการรับรู้ความเข้าใจด้านนี้จึงเป็น “อาคาร” ที่สูงส่งมากกว่าเป็นสถานที่ทำงานของผู้แทนตนเองหากเลือกตั้งเข้าไป การนำภาพที่เห็น บันไดอยู่ถึง 20 ชั้น สื่อถึงการขึ้นไปประกอบพิธีบูชาความสูงส่ง หรือการเทียบเคียงสิ่งที่ปรากฏอยู่นั้น คือ ประชาธิปไตยแบบมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข จุดดั่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์ผ่านองค์ประกอบเหล่านี้

เมื่อสองส่วนของภาพมาซ้อนทับกันจึงให้ความหมายว่า ประชาธิปไตยเป็นเรื่องของชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ส่วนพลเมืองมี “หน้าที่” ไปเลือกตั้งตาม “รูปแบบ” ของประชาธิปไตยที่รัฐออก “กฎ” ให้ทำเท่านั้น แต่รูปแบบดังกล่าวเต็มไปด้วยความไม่โปร่งใส และไม่บริสุทธิ์ เต็มไปด้วยอำนาจที่ฉ้อฉล วนเวียนอยู่กับนักการเมืองที่โกงกินประเทศ เป็นพวกที่ “แหกกฎ” นั้นออกมาจึงถือว่าเป็นการทำลายประชาธิปไตยโดยเนื้อแท้และถือเป็นบ่อนทำลายสถาบันหลักของประเทศด้วย นอกจากนี้ยังให้สำนึกโดยนัยว่า ที่ประชาชนมีสิทธิเลือกตั้งได้ทุกวันนี้นั้นเป็นหนึ่งในพระมหากรุณาธิคุณอันใหญ่หลวงของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ยินยอมสละอำนาจอยู่แต่เดิมให้แก่ราษฎรโดยทั่วไปจนถึงปัจจุบัน พลเมืองดีที่มีจิตสำนึก จึงควรรักษากฎเกณฑ์ของรัฐ ที่จะดำรงไว้ซึ่ง “ประชาธิปไตยโดยเนื้อแท้” ดังกล่าว

สำหรับภาพสุดท้ายคือภาพที่ 6 เป็นหน้าปกแบบเรียนของสำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์ ซึ่งดูจะแตกต่างฉีกแนวออกไปจากเล่มอื่น ๆ ทั้งหมด เพราะเราจะไม่เห็นรูปเหมารวม (stereotype) อย่างอนุสาวรีย์ประชาธิปไตย ธงชาติไทย นักเรียนที่ใส่ชุดนักเรียน อาคารรัฐสภา หรือที่บ่งเลือกตั้ง แต่เป็นรูปของผู้คนที่จับแขนกันเป็นวงล้อมด้วยสีหน้าแห่งรอยยิ้มและสายตาที่มุ่งมั่น ใส่เสื้อที่มีความหลากหลายของสีสัน

จากภาพสะท้อนถึง “ความหลากหลาย” และ “ความร่วมมือกัน” ท่ามกลางความแตกต่างหลากหลายเป็นหลัก จากรูปมีทั้งผู้ชาย - ผู้หญิง วัยรุ่น - วัยผู้ใหญ่ เอเชีย - ตะวันตกแต่ทุกคนมาจับแขนร่วมกันนั่นแปลว่า ไม่ว่าจะเป็นใครเราเท่าเทียมกันในฐานะที่เป็นมนุษย์ทุกคนจึงจับแขนร่วมกันได้ และที่จับแขนไม่จับมือเพราะแขนสะท้อนถึงความแข็งแกร่ง นั่นคือ “พลัง” ของความร่วมมือ ร่วมใจกันในสังคมหรือความปรองดอง สมานฉันท์ สายตาที่มุ่งมั่นและรอยยิ้มสื่อถึงความเป็นไปได้และเป็นสุขเมื่อปรากฏ หรือการมีความหวัง มีผู้ชายคนหนึ่งหลับตาและขมวดคิ้ว (ดังจะสังเกตเห็นได้ทางด้านขวาบน ได้กรอบสี่เหลี่ยมที่มีคำว่า ม.4 - ม.6) สื่อถึงความตั้งใจ มุ่งมั่นและวิงวอนให้เกิดขึ้นจริงจากภาพในจินตนาการที่หลับตา นอกจากนี้ในภาพยังเห็นทุกคนจับแขนกันจนเป็นรูปวงกลมตรงกลาง สะท้อนถึงนัยยะความเป็นสังคมโลกว่าโลกจะขับเคลื่อนไปได้ด้วยความร่วมมือกัน การใส่เสื้อที่ไม่เป็นเครื่องแบบทางการหรือ uniform สะท้อนถึงการมีเสรีภาพ ความเป็นตัวตน ความแตกต่างของปัจเจก และไม่ต้องการระบุถึงสถานภาพใดนอกจากการเป็นมนุษย์ด้วยกัน

แต่อย่างไรก็ตามถ้าเราพิจารณาลงไปให้ลึกกว่านี้ จะสังเกตได้ถึงการ “ปะหน้า” ให้เห็นถึงการเคารพใน “ความหลากหลาย” ว่าอยู่ด้วยกันได้ ร่วมมือกันได้ตามฐานคิดของสังคมประชาธิปไตย หรือการลดความชิงชังของความเป็นไทย โดยทำให้เห็นว่าวัฒนธรรมคือการหลอมรวม ผสมผสานและร่วมสมัย มีความยืดหยุ่น เหนือเช่นเดียวกับวัฒนธรรมไทยที่รัฐพยายามจะสื่อถึง แต่ในรูปนี้ก็ทำให้ “ลืม” อะไรหลายประการ เช่น ความหลากหลายทางเพศที่ในภาพปรากฏมีเพียงชายและหญิง ไม่รวมเพศอื่น ความหลากหลายทางเชื้อชาติที่ในภาพปรากฏมีเพียงคนผิวขาวและเหลือง ไม่รวมคนผิวดำ

ทั้งหมดจึงเป็นความ “ไม่หลากหลายบนความหลากหลาย” เมื่อเป็นเช่นนี้แม้รูปจะดูมีความล้าหน้าหรือเปิดกว้างเพียงใด แต่ก็ยังคงรักษาไว้ซึ่งอุดมการณ์ของรัฐอย่างแนบแน่น เช่น แม้มีหลายเชื้อชาติแต่ผู้อ่านจะหาตำแหน่งแห่งที่ของชาติตัวเองนั่นคือ “ชาติไทย” แปลว่า ผู้อ่านมีสำนึกและระลึกถึงชาติของตนมาแต่ก่อน (a priori) ที่จะตีความสารนั้นแล้ว (Barthes, 1977, p.152) แม้คนอื่นในรูปจะลืมนึกไปทำให้เกิดการเปิดรับความชั่วร้ายและกิเลส แต่มีรูปผู้ชายชาวเอเชียคล้ายคนไทยหลายรูปซึ่งสื่อถึงสมาธิและการดับกิเลสทำให้อาจสื่อถึงการระลึกถึง “พระพุทธศาสนา” และถ้าหากมองภาพในแนวเฉียงจะเห็นว่ามีรูปคนที่เป็นคนผิวขาวแบบยุโรปจะอยู่ซีกซ้าย 4 คน และรูปคนที่เป็นผิวเหลืองแบบเอเชียจะอยู่ซีกขวา 4 คนสื่อถึงการแบ่งโลกออกเป็นโลกตะวันตก – โลกตะวันออก การเป็น “เขาและเรา” หรือสร้างความเป็นอื่น (othering) หรือการให้สัญลักษณ์เชิงความหมายแบบปรปักษ์ โดยผู้ใหญ่ที่ดูมีอายุจะเป็นคนผิวขาวแบบยุโรปสะท้อนว่า วัฒนธรรมตะวันตกเป็นใหญ่กว่าวัฒนธรรมฝั่งตะวันออก การร่วมมือ (แขน) กันในที่นี้ จึงหมายถึงการร่วมกันต่อสู้ฟันฝ่าการปะทะกันกับการเข้ามาของวัฒนธรรมตะวันตก ซึ่งมีความเป็นอื่น โดยไม่ต้องหวาดหวั่น หากเรายังสามารถอนุรักษ์วัฒนธรรมไทย “ของเรา” เอาไว้ได้ การใส่เสื้อหรือแต่งกายแบบตะวันตกของผู้หญิงผิวเหลือง ที่เด็กหรือคนไทยจะวางตัวเองลงไปในด้านนั้นของภาพ คือความฟุ่มเฟือย ไม่พอเพียงหรืออาจเป็นภาพแทนของทุนนิยมสามัญจากตะวันตก ซึ่งมีความเชื่อมโยงโดยนัยไปสู่ถึงการระลึกถึงปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 หรือสถาบัน “พระมหากษัตริย์” รวมถึงการจับแขนกันของคนต่างชาติต่างศาสนายังแสดงถึงสถาบันพระมหากษัตริย์ที่ทรงเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ ศูนย์รวมความสามัคคีของคนไทยทุกเชื้อชาติ และศาสนาในตัวเองอีกด้วย การที่ผู้หญิงที่ใส่เสื้อสีชมพูที่มีมีแหวนสีทองที่นิ้วนางสื่อถึงการหมั้น ซึ่งเป็นประเพณีที่ดั้งเดิมหนึ่งของความเป็นไทยและสื่อถึงการปฏิบัติตามบรรทัดฐานของสังคมซึ่งแทนผ่านคนผิวเหลือง ที่เด็ก/คนไทยจะเอาตัวเองไปแทนที่ จึงเป็นภาพที่ทำให้ผู้อ่านภาพนั้นได้พึงระลึกถึงหน้าที่นี้ นอกจากนี้การจับแขนยังสื่อถึง “ความสามัคคีคือพลัง” หรือสามัคคีเพื่อชาติ หรือการระลึกถึงหลักการทรงงาน “รู้ รัก สามัคคี” ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 อีกด้วย ทั้งหมดนี้จึงจะเห็นได้ว่า รูปหน้าปกนี้ก็ยังคงไว้ซึ่งอุดมการณ์ชาติ – ศาสนา – พระมหากษัตริย์, ชาตินิยม – ความเป็นไทย และหน้าที่ของพลเมืองไทยที่ดีอีกด้วย ซึ่งเมื่อพิจารณารหัสทางวัฒนธรรมที่ซุกซ่อนลงไปอย่างถี่ถ้วนแล้ว ภาพปกที่ดูแตกต่างนี้จึงไม่ต่างไปจากปกแบบเรียนก่อนหน้าแม้จะไม่มีภาพอนุสาวรีย์ประชาธิปไตยหรือชนแบบ “ไทยๆ” ปรากฏอยู่ในภาพเลยก็ตาม

จะเห็นได้ว่าปกแบบเรียนหน้าที่พลเมืองทุกเล่มมีความพยายามเสนอภาพความหมายให้เห็นว่าการเมืองไทยมีปัญหาเติมไปด้วยความสับสน ขัดแย้งกันและไม่สามัคคีดังที่ปรากฏให้เห็นผ่านความวุ่นวายทางการเมืองในช่วงต้นทศวรรษ 2550 นี้ ทั้งหมดนี้ทำให้เกิดผลเสียต่อ “ชาติ” พลเมืองที่ดีจึงต้องเลือก “คนดี” มีคุณธรรมจริยธรรมซึ่งมักมาจากมาตรฐานการตัดสินทางพระพุทธ

“ศาสนา” ประกอบกับการดำรงรักษาประชาธิปไตยอันมี “พระมหากษัตริย์” เป็นประมุข เพราะพระองค์ทรงมีพระราชอำนาจและพระราชฐานะที่ไม่บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญ หรือโดยพฤตินัย ในการแก้ไขปัญหาวิกฤตการณ์ความขัดแย้งต่าง ๆ อีกทั้งรัฐธรรมนูญและประชาธิปไตยยังมาจากการ “พระราชทาน” ของพระมหากษัตริย์ ทำให้สถาบันหลัก 3 สถาบันนั้นเข้ามาหลอมรวมเป็นเนื้อเดียวกันกับการเมืองไทย เมื่อเป็นเช่นนี้ก็จะเกิดการพัฒนาชุดจินตภาพของประชาธิปไตยที่สอดคล้องกับอุดมการณ์รัฐไทย ดังปรากฏในแผนภาพที่ 1

ประชาธิปไตย =ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์

=

ประชาธิปไตย = พระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขและต้องเป็นไปตามรัฐธรรมนูญ (ฉบับ 2550)

แผนภาพที่ 1 : แสดงชุดจินตภาพของประชาธิปไตยที่สอดคล้องกับอุดมการณ์ของรัฐไทย

การเมืองในสังคมไทยที่เป็นอยู่จึงเต็มไปด้วยปัญหาและความ “อธรรม” (กลโกง – ฉ้อฉล – อำนาจเชิงลบ) และถูกทำให้ดูว่าไม่เป็นประชาธิปไตย เพราะผิดไปจากจินตภาพ ความหมาย และบรรทัดฐานประชาธิปไตยของประเทศไทยที่พยายามสร้างขึ้น เมื่อเป็นเช่นนี้ พลเมืองที่ดีจึงต้องทำทุกวิถีทางเพื่อรักษาจินตภาพประชาธิปไตยของภูมินั้นให้คงอยู่ “ธรรม” ที่มาปราบ “อธรรม” นั้นจึงเป็นประชาธิปไตยที่เป็นเรื่องเดียวกันกับการมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขของชาติที่ทรงเปี่ยมไปด้วยทศพิธราชธรรม ด้วยเหตุนี้สถาบันพระมหากษัตริย์จึงเป็นเสมือนการหลอมรวมสามสถาบันหลักไว้ด้วยกันได้ การเน้นย้ำว่าเป็นพระมหากษัตริย์ตามรัฐธรรมนูญ เพื่อทำให้เห็นว่าองค์พระมหากษัตริย์ยังทรงอยู่ “ภายใต้” กรอบของรัฐธรรมนูญทั้งๆ ที่ทรงเป็นประมุขสูงสุดของประเทศนั้นจึงสะท้อนสัญญาณว่ารัฐธรรมนูญจะต้องชอบธรรมและสูงสุดในระนาบเดียวกันกับพระมหากษัตริย์ ซึ่งจินตภาพที่ตามมาสามารถพิจารณาได้จากแผนภาพที่ 2

บน	ประชาธิปไตย = พระมหากษัตริย์ = รัฐธรรมนูญ 2550 = ความเป็นไทย = ธรรม	= ประชาธิปไตย โดยเนื้อแท้
	VS	
ล่าง	ปัญหาการเมืองในสังคมไทย = อำนาจอธิปไตย การเลือกตั้ง การเมืองสกปรก ทุนนาย แฉกแยก ขัดแย้ง กลโกง = ความไม่เป็นไทย = อธรรม	= ประชาธิปไตย เชิงรูปแบบ

แผนภาพที่ 2 : แสดงชุดจินตภาพของประชาธิปไตยแบบอุดมการณ์ของรัฐไทยที่ขับเคลื่อนผ่านสภาวะ
คู่แย้งหรือคู่ตรงข้าม

เมื่อพิจารณาจากแผนภาพที่ 2 ธรรมปราบอธรรมได้ ถ้ามีพลเมืองดีธำรงรักษาไว้ซึ่งการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขและตรวจสอบอำนาจรัฐตามรัฐธรรมนูญ พ.ศ.2550 ด้วยเหตุนี้การแก้ไขรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2550 จึงเป็นเรื่องฝ่ายอธรรมที่จะนำพาซึ่งชุดจินตภาพด้านล่างและถูกผูกโยงให้เข้ากับการหมิ่นจาบจ้วงสถาบันพระมหากษัตริย์ได้ไม่ยาก หรืออาจเป็นภัยที่คุกคามความมั่นคงของชาติ ซึ่งยังเห็นได้ชัดเจนอีกว่ากลุ่มการเมืองที่สมานานแนวคิดประชาธิปไตยแบบรัฐไทยนั้น มักจะเชื่อมโยงประชาธิปไตยเข้ากับจินตภาพด้านลบไว้อยู่ตลอดเวลา ดังนั้นปัญหาอาจไม่ได้เกิดขึ้นจากความแตกแยกโดยตัวมันเอง แต่ปัญหาอาจเกิดขึ้นจากการยึดในอุดมการณ์เพียงชุดเดียวการพยายามช่วงชิงพื้นที่และครอบงำเชิงอุดมการณ์ดังกล่าวจนปิดบังและกดทับมิให้อุดมการณ์ชุดอื่นได้มีพื้นที่ไปตามครรลองของประชาธิปไตยนี้เอง ที่อาจเป็นเหตุสำคัญของความรุนแรงที่กระทำโดยสถาบันของรัฐ (Althusser, 2014, p. 81) จึงเห็นได้ชัดว่าความหมายเชิงอุดมการณ์ของปกแบบเรียนหน้าที่พลเมืองทศวรรษ 2550 นี้ ได้เสนอเพียงอุดมการณ์ชุดเดียวที่สอดคล้องกับความต้องการของรัฐ และถูกใช้ในการสร้างความเป็นพลเมืองไทยที่ดีไปด้วยกัน หน้าที่ของพลเมืองที่ดีจึงต้องอยู่ฝ่ายธรรมที่ต้องปกป้องธำรงรักษาฝ่ายธรรมและคอยปราบอธรรมให้สำเร็จเพื่อความสันติสุขของสังคมโดยลืมไปว่าการ “ปราบ” นั้นคือปฏิบัติการของความรุนแรงทั้งกาย วาจา และใจ รวมถึงอาจกลับกลายเป็นต้นกำเนิดของ “ปัญหา” ที่บทเรียนหน้าที่พลเมืองนำเสนอไว้นั่นเอง ประชาธิปไตยที่ถูกรัฐดึงมาให้อยู่ในระนาบเดียวกับชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์นั้นจึงทำให้ประชาธิปไตยอยู่ใน “ที่สูง” และหลุดลอยออกไปจากตัวประชาชนและนี่คือ “หน้าที่พลเมือง” อุปมาดังการแหงนหน้ามองและก้มหน้ายอมรับ “ความสูงส่ง” และ “ความศักดิ์สิทธิ์” ของประชาธิปไตยดังกล่าวนี้

ดังนั้นเมื่อถอดรหัสความหมายที่ฝังลงไปในภาพหน้าปกไม่ว่าจะเป็นแบบเรียนจากสำนักพิมพ์ของรัฐหรือเอกชนแล้วเราก็จะพบถึงการสร้างจินตภาพและอุดมการณ์ของรัฐที่เกี่ยวกับหน้าที่พลเมืองอย่างชัดเจนโดยเฉพาะอุดมการณ์ชาตินิยม อุดมการณ์ชาติ – (พระพุทธ) ศาสนา – พระมหากษัตริย์ หรืออาจเรียกอย่างรวม ๆ ได้ว่า คือ “อุดมการณ์ความเป็นไทย” หน้าที่ในการ “ก้ม” ปฏิบัติตามหรือถ้าจะ “เงย” ก็เงยขึ้นมาเพื่อจับแขนกันพาเดินต่อสู้ต่อภัยคุกคามต่อชาติเพื่อรักษาไว้ซึ่งความเป็นไทยจากความเป็นอื่น ไม่ว่าจะเจตนาหรือไม่ ผู้รับสารมีโอกาสจะรับความหมายหรือรหัสที่แฝงซ่อนนี้ให้ยู่ลงไปในชีวิตได้สำนักก็ได้อย่างไม่รู้ตัวและยอมรับอุดมการณ์แฝงดังกล่าว จนกลักลับกลายมีมโนทัศน์ว่าอุดมการณ์ดังกล่าวนั้นมีอยู่อย่างเป็น “ธรรมชาติ” และเป็น “ความจริงแท้” ปกแบบเรียนหน้าที่พลเมือง จึงอาจไม่แตกต่างจาก “โฆษณาชวนเชื่อ” เคลื่อนที่ของรัฐนั่นเอง

บทสรุป

บทความชิ้นนี้ มุ่งหมายที่จะพยายามทำความเข้าใจการเชื่อมโยงกันระหว่างอุดมการณ์ของรัฐกับปกแบบเรียนหน้าที่พลเมืองในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย โดยเฉพาะในช่วงต้นทศวรรษ 2550 ที่ประเทศไทยกำลังอยู่ภายใต้บริบทแห่งวิกฤตและความวุ่นวายทางการเมือง ปกแบบเรียนที่นักเรียนภายใต้การศึกษาขั้นพื้นฐานของรัฐจำเป็นต้องเรียนนี้ ได้ส่งต่อหรือผลิตซ้ำอุดมการณ์ของรัฐไว้อย่างไร ซึ่งการผลิตแบบเรียนเหล่านี้ ล้วนแต่ถูกผูกขาดไว้กับรัฐ เนื่องจากรัฐเป็นผู้อนุญาตแต่เพียงผู้เดียว ส่วนปกแบบเรียนก็ทำหน้าที่ตอบสนองต่ออุดมการณ์ที่เป็นลายลักษณ์อักษรที่อยู่ภายใน ทว่าด้วยการที่เป็น “ปก” ซึ่งเป็นการใช้ภาพในการสื่อความ ภาพเหล่านี้ สามารถปลูกฝังอุดมการณ์ต่อผู้อ่านได้อย่างฉับพลัน ก่อนที่ผู้อ่านจะได้อ่าน หรือคิดเกี่ยวกับภาพหรือเปิดหนังสือดูเสียอีก

จากปกแบบเรียนหน้าที่พลเมืองที่เลือกมาศึกษา ซึ่งประกอบไปด้วย สำนักพิมพ์ของรัฐ 1 เล่ม คือของสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ และสำนักพิมพ์เอกชนอีกเป็นจำนวน 5 เล่มนี้ แม้ตัวภาพอาจมีลักษณะการนำเสนอที่ต่างกัน แต่ผลจากการถอดรหัสทางวัฒนธรรมแล้วพบว่าล้วนมีการใช้ความหมายแฝงผ่านสัญลักษณ์และวิธีการเล่าไปในทิศทางเดียวกันทั้งหมดดังนี้

ประการแรก คือ ลักษณะของการใช้ภาพถ่ายมาจัดเรียงใหม่บนหน้าปก เพื่อประกอบสร้างเป็นความหมายแฝงโดยนัย เช่น ภาพอนุสาวรีย์ประชาธิปไตย ธงชาติไทย นักเรียน หรือ รัฐสภา ล้วนสะท้อนถึงอุดมการณ์ในการรักษาสถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และโดยเฉพาะแนวคิดเรื่องระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข ซึ่งปรากฏอยู่อย่างเป็นนัยในทุกๆ ปกแบบเรียน ไม่ว่าจะพิมพ์โดยสำนักพิมพ์เอกชนหรือรัฐก็ตาม

ประการที่สอง คือ มีการพยายามในการสร้างความหมายผ่านความนัยแบบเป็นปริศนา เช่น การแบ่งด้านซ้ายและขวา สร้างนัยยะของคู่ตรงข้ามว่าสิ่งหนึ่งเป็นสิ่งที่ดี และอีกสิ่งหนึ่งคือสิ่งที่ไม่ดี เช่น วัฒนธรรมไทย – วัฒนธรรมต่างชาติ ความเรียบร้อยตามกฎหมายเกณฑ์ – ความยุ่งเหยิงที่ไร้การควบคุม ประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข – การฉ้อฉลของนักการเมือง และอื่นๆ ทั้งนี้ การสร้างความหมายโดยนัยผ่านภาพเหล่านี้ ยังเป็นความพยายามในการลบความหมายเก่าของวัตถุอ้างอิงนั้น เพื่อสร้างความหมายใหม่เข้าไปแทนที่ ดังจะเห็นได้ในกรณีของการเปลี่ยนแปลงทางความหมายของอนุสาวรีย์ประชาธิปไตย ที่ได้วิเคราะห์ไว้ข้างต้น

จากการวิเคราะห์ภาพปกในฐานะตัวบท การสร้างความหมายโดยนัยภายใต้โครงสร้างดังกล่าว ทำงานอยู่ภายใต้กลไกความพิเศษของ “โวหารแห่งภาพ” ที่ โรล็องด์ บาร์ตส์ ได้เสนอไว้ นั่นคือการใช้ภาพเพื่อแสดงถึงอุดมคติบางประการ รวมถึงการรับสารของผู้อ่านภาพที่จะรับสารดังกล่าวในระดับจิตใต้สำนึก หรือสิ่งที่คุ้นจีนมาอยู่แล้วดังนั้นปกของตำราเรียนเหล่านี้ จึงมีความสามารถในการตอกย้ำและทำให้อุดมการณ์แฝงเหล่านี้ถูกยอมรับให้อยู่ในระดับของความเป็น “ธรรมชาติ” หรือความจริงแท้และเป็นสิ่งที่ไม่ได้แปลกแยกออกจากความเป็นปกติสามัญภายใต้มันโนสำนึก ภาพปกเหล่านี้ จึงทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ แม้มันจะถูกมองข้ามหรือไม่ได้รับความใส่ใจในการตีความจากนักเรียน หรือผู้รับสารก็ตาม บทความชิ้นนี้จึงพยายาม “เปลื้อง” ให้เห็นถึงนัยยะเชิงการเมืองภายใต้ “ปก” แบบเรียนหน้าที่พลเมืองและทำให้เห็นถึงโครงสร้างทางการเมืองภายในที่มีการทำงานในระดับเชิงอุดมการณ์และกำลังถูกส่งต่อไปให้เด็กนักเรียนหรือพลเมืองอย่างสืบทอดต่อไป ด้วยเหตุนี้ “หน้าที่พลเมือง” จึงถูกบงการภายใต้อำนาจที่มองไม่เห็นตั้งแต่เราได้สัมผัสปกแบบเรียนนั้นแล้ว

อย่างไรก็ดี “การเปลื้องปก” ทั้งหมดนี้เป็นเพียงการนำเสนอเพื่อชวนมองและลอง “เปิด” บทสนทนาใหม่ๆ ที่จะเกิดขึ้นระหว่างภาพปกกับผู้รับสาร ปกรวมถึงงานชิ้นนี้จึงกำลังรอและเชื่อเชิญให้ผู้อื่นได้ “เปิด” ต่อไปอย่างไม่รู้จบ ทั้งนี้เพราะ “every reading is misreading!”

กิตติกรรมประกาศ

ผู้เขียนบทความขอขอบพระคุณคุณนันทชัย สักการโกศล ที่ได้ให้ความช่วยเหลือและเป็นที่ปรึกษาพร้อมทั้งเสนอความคิดเห็นในการพัฒนาบทความนี้ให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

บรรณานุกรม

- กรมพล ท่องธรรมชาติ, ดำรง ฐานดี, และดำรง ธรรมารักษ์. (2552). *หน้าที่พลเมือง วัฒนธรรม และการดำเนินชีวิตในสังคม* (พิมพ์ครั้งที่ 1). กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์.
- ชาติรี ประกิตนทการ. (2558). *สถาปัตยกรรมไทยหลังรัฐประหาร 19 กันยา 49*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อ่าน.
- ไชยันต์ ไชยพร. (2557). *นิธิ เอียวศรีวงศ์ ใน/กับวิกฤตการเมืองไทย*. กรุงเทพฯ: คบไฟ.
- ณรงค์ พ่วงพิศ และวุฒิชัย มูลศิลป์. (2552). *ประวัติศาสตร์ไทย*. กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์.
- ณัฏฐพันธ์ เลี้ยวโพธิ์. (2552). *หน้าที่พลเมือง วัฒนธรรม และการดำเนินชีวิตในสังคม*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สถาบันพัฒนาคุณภาพวิชาการ.
- ธวัช พันโสภาและคณะ. (2552). *หน้าที่พลเมือง วัฒนธรรม และการดำเนินชีวิตในสังคม*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วัฒนาพานิช.
- นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. (2535). *การปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- นงลักษณ์ ทองอยู่. (2552). *หน้าที่พลเมือง วัฒนธรรม และการดำเนินชีวิตในสังคม*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แม็ค.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2557). *ชาติไทย, เมืองไทย, แบบเรียนและอนุสาวรีย์ ว่าด้วย วัฒนธรรม รัฐ และรูปการจิตสำนึก*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- มาลินี คัมสุภา. (2548). *อนุสาวรีย์ประชาธิปไตยกับความหมายที่มองไม่เห็น*. กรุงเทพฯ: วิทยาษา.
- วารุณี โอสธารมย์. (2524). *การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ. 2411- พ.ศ. 2475*. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วีรณัฐ สรรรัตน์กุล. (2552). *หน้าที่พลเมือง วัฒนธรรม และการดำเนินชีวิตในสังคม*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ประสานมิตร.
- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ. (2553). *หน้าที่พลเมือง วัฒนธรรม และการดำเนินชีวิตในสังคม*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ สกสค. ลาดพร้าว.
- Althusser, L., Balibar, E., Bidet, J., & Goshgarian, G. M. (2014). *On the reproduction of capitalism: Ideology and ideological state apparatuses*. London: Verso.
- Anderson, B. (1983). *Imagined Communities: Reflections on the Origins and Spread of Nationalism*. London: Verso.
- Barry, P. (2002). *Beginning Theory: An Introduction to Literary and Cultural Theory* (2nd ed). New York: Manchester University Press.

- Barthes, R. (1977). *"Rhetoric of the Image."* in Image, Music, Text. Ed. and trans. Stephen Heath. New York: Hill and Wang.
- Bhabha, H. (1990). *Nation and Narration*. London and New York: Routledge.
- Bourdieu, P. (1999). *"Rethinking the State: Genesis and Structure of the Bureaucratic Field"* in George Steinmetz (ed.). *State /Culture: State Formation after the Cultural Turn*. Ithaca: Cornell University Press.
- Foucault, M., (1975). *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. (trans. Alan Sheridan). New York: Pantheon Books.
- Peirce, C. S., & Welby, V. (2001). *Semiotic and signifys: The correspondence between Charles S. Peirce and Victoria Lady Welby*. Elsau, IL: Arisbe Associates.
- Saussure, F.de (1960). *Course in General Linguistics*. London: Peter Owen.
- Veeser, H.A. (1989). *The New Historicism*. New York: Routledge.